LENIN

MARX KÁROLY

—

ENGELS FRIGYES

SZIKRA KIADÁS

A MARXIZMUS—LENINIZMUS KIS KÖNYVTÁRA

1. SZÁM

LENIN

MARX KÁROLY

ENGELS FRIGYES

NEGYEDIK KIADÁS

86.001—86.000

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1949

Felelős kiadó: dr. Czóbel Ernő.
723. Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: Janka Gyula vállalatvezető.

BESZÉD MARX ÉS ENGELS EMLÉKMŰVÉNEK LELEPLEZÉSEKOR

1918 november 7-én

Marxnak és Engelsnek, a munkás-világforradalom vezéreinek emlékoszlopát leplezzük le ma.

Az emberiség századokon át szenvedett és gyötrődött egy elenyészően kis csoport kizsákmányoló elnyomása alatt, amely csúfot üzött a dolgozók millióiból. De míg az előző korszak kizsákmányolói — a földesurak — szétszórt, szétforgácsolt, tudatlan jobbágyokat fosztottak ki és nyomtak el, az új idők kizsákmányolói, a tőkések, szemben találták magukkal az elnyomott tömegek között, a tömegek élenjáró csapatát, a városi, a gyári, az ipari munkásokat, akiket egyesített a gyár, felvilágosított a városi élet, megedzettek a közös sztrájkharc és a forradalmi akciók.

Marxnak és Engelsnek világtörténelmi érdeme az, hogy tudományos elemzés útján bebizonyították, hogy a kapitalizmus elkerülhetetlenül összeomlik és átmegy a kommunizmusba, ahol ember embert kizsákmányolni már nem fog.

Marxnak és Engelsnek világtörténelmi érdeme az, hogy megmutatták a világ proletárjainak szerepüket, feladatukat, hivatásukat: elsőknek emelkedni forradalmi harcra a tőke ellen és e harcban maguk körül egyesíteni az *összes* dolgozókat és kizsákmányoltakat.

Mi abban a szerencsés időben élünk, amikor a nagy szocialisták e jóslata megvalósulóban van. Mindannyian

látjuk, hogy pirkad számos országban a proletariátus nemzetközi szocialista forradalmának hajnala. Az imperialista népmészárlás kimondhatatlan rémségei mindenütt az elnyomott tömegek hősies lendületét váltják ki, megtízszerezik erejüket a felszabadításért való harcban.

A Marxnak és Engelsnek állított emlékművek hadd emlékeztessék a munkások és parasztok millióit újra meg újra arra, hogy nem egyedül harcolunk. Velünk egysorban harcbaszállnak a haladottabb országok munkásai. Azokra is, ránk is, még nehéz küzdelmek várnak. A közös harcban összetörjük a tőke igáját és végleg győzelmet arat a szocializmus!

MARX KÁROLY[1]

Marx Károly Poroszország rajnamelléki tartományának Trier nevü városában 1818 május 5-én született. Atyja ügyvéd volt, zsidó származású, aki 1824-ben áttért a protestáns hitre. A család jómódú volt, müvelt, de nem forradalmi érzésü. A trieri gimnázium elvégzése után Marx egyetemre járt, elöször Bonnban, majd Berlinben a jogtudományokat tanulmányozta, legtöbbet azonban történelemmel és filozófiával foglalkozott. Egyetemi tanulmányait 1841-ben fejezte be Epikurosz filozófiájáról irott doktori értekezésével. Nézeteit tekintve, Marx akkoriban még hegeliánus és idealista volt. Berlinben a „baloldali hegeliánusok" (Bruno

[1] Lenin ezt a cikket, amelynek teljes szövege Lenin kézirásában fennmaradt, 1914 második felében az orosz Granat-lexikon számára irta. A cikk a lexikon 28 kötetében, 1915-ben jelent meg elöször — lényeges kihagyásokkal. A cikkhez Lenin részletes, 1914-ig terjedő kritikai bibliográfiát („A marxizmus bibliográfiája") mellékelt Marx müveinek különböző kiadásairól és a marxizmus irodalmáról. Ebből a népszerü kiadásból ezt kihagytuk. Két részletet azonban, amelyekben Lenin kiegészitő jellemzést vagy értékelést ad Marx egyes müveiről, valamint egy Engelsről szóló bekezdést e bibliográfiából átvettünk, s ezeket szövegalatti jegyzetek formájában, a megfelelő helyeken hozzuk. — A szövegben előforduló Marx—Engels idézetekhez szerkesztőségi jegyzeteket csatoltunk, amelyek egyrészt az idézetek forrását — ahol lehetett, magyarnyelvü kiadásokra utalva — pontosabban megjelölik, másrészt megadják azoknak a Marx—Engels leveleknek a keltét, amelyekre Lenin csupán lapszámokkal utal. — *Szerk.*

Bauer és mások) köréhez tartozott, akik Hegel filozófiájából ateista és forradalmi következtetéseket igyekeztek levonni.

Egyetemi tanulmányainak befejezése után Marx Bonnba költözött, azzal a szándékkal, hogy majd egyetemi tanszékre pályázik. De annak a kormánynak reakciós politikája, mely 1832-ben Ludwig Feuerbachot megfosztotta tanszékétől s 1836-ban újra megtagadta töle az engedélyt arra, hogy az egyetemen elöadhasson, 1841-ben pedig Bruno Bauer fiatal bonni magántanárt fosztotta meg elöadások tartásának jogától — arra kényszerítette Marxot, hogy a tudományos pályáról lemondjon. A baloldali hegeliánusok nézetei Németországban ebben az idöben igen gyors fejlödésen mentek keresztül. Nevezetesen Ludwig Feuerbach volt az, aki 1836-ban nekifogott a teológia bírálatának és a materializmus felé kezdett hajlani, amely aztán 1841-ben végleg felülkerekedik nála („A kereszténység lényege"); 1843-ban jelent meg „A jövö filozófiájának alaptételei" című müve. „Nagy élmény volt ezeknek a könyveknek felszabadító hatása" — írta később Engels Feuerbach e müveiről. — „Mi" (vagyis a baloldali hegeliánusok, köztük Marx is) „egyszeriben mindnyájan feuerbachiánusok lettünk". Ebben az idöben a rajnavidéki radikális burzsoák, akiknek némi kapcsolataik voltak a baloldali hegeliánusokkal, Kölnben ellenzéki lapot alapítottak „Rheinische Zeitung" („Rajnai Ujság") címmel (a lap 1842 január 1-én indult meg). Fömunkatársakul Marxot és Bruno Bauert hívták meg, 1842 októberében pedig Marx lett a lap föszerkesztöje, aki át is költözött Bonnból Kölnbe. Marx szerkesztése alatt a lap forradalmi-demokratikus iránya egyre határozottabb lett s a kormány elöbb kétszeres, majd háromszoros cenzúrának vetette alá, majd pedig elhatározta, hogy 1843 április 1-re egyáltalán betiltja. Marxnak akkor meg kellett válnia a szerkesztéstöl, a lapot azonban az ö távozása sem mentette meg és 1843 március végén be kellett szüntetni megjelenését. Marxnak a „Rajnai

Ujság"-ban megjelent legfontosabb cikkei közül Engels az alább felsoroltakon kívül[1] a Mosel-völgyi szőlőtermelő parasztok helyzetéről szóló cikkét emeli ki. Az ujságírói munka meggyőzte Marxot arról, hogy nem eléggé jártas a politikai gazdaságtanban s ezért buzgón hozzálátott annak tanulmányozásához.

1843-ban Marx Kreuznachban nőül vette gyermekkori barátnőjét, Jenny von Westphalent, akivel még diákkorában eljegyezte magát. Felesége porosz reakciós nemesi családból származott, legidősebb bátyja belügyminiszter volt Poroszországban, annak egyik legreakciósabb korszakában, 1850-től 1858-ig. 1843 őszén Marx Párizsba utazott, abból a célból, hogy külföldön, Arnold Rugeval együtt radikális folyóiratot adjon ki. (Ruge [1802—1880] baloldali hegeliánus; 1825—1830-ig börtönben ült, 1848 után emigráns, 1866—1870 után Bismarck híve.) Ennek a folyóiratnak, melynek „Deutsch-Französische Jahrbücher" („Német-Francia Évkönyvek") volt a címe, csak az első füzete jelent meg. Kiadását be kellett szüntetni, mert Németországban való titkos terjesztése nehézségekbe ütközött és mert Rugeval nézeteltérések merültek fel. Ebben a folyóiratban közzétett cikkeiben Marx már mint forradalmár lépett fel, aki „minden fennállónak kérlelhetetlen kritikáját", éspedig különösen a „fegyverek kritikáját" hirdeti, s szavaival már a *tömegekhez és a proletariátushoz* fordul.

---

[1] A „Bibliográfiában" Lenin a következőket mondja: „1842-ből valók Marxnak a „Rajnai Ujság"-ban megjelent cikkei, mégpedig: a hatodik rajnai tartománygyűlésen a sajtószabadságról lefolyt vita bírálata, azután a falopások elleni törvényről szóló cikkek, továbbá: a politikának a teológiától való megszabadításáért síkraszálló cikk stb. Itt megtalálhatók Marx átmenetének jelei az idealizmusról a materializmusra és a demokratizmusról a kommunizmusra. 1844-ben Marx és Arnold Ruge szerkesztésében megjelent Párizsban a „Deutsch-Französische Jahrbücher" (Német-Francia Évkönyvek), amelyben ez az átmenet végérvényesen bekövetkezik."

1844 szeptemberében néhány napra Párizsba érkezett Engels Frigyes, aki ettőlfogva Marx legjobb barátja lett.[1] Mindketten a legtevékenyebben résztvettek Párizs forradalmi csoportjainak akkori izgalmas életében (különös jelentősége volt Proudhon tanításának, mellyel Marx 1847-ben „A filozófia nyomora" c. könyvében végleg leszámolt), s a kispolgári szocializmus különböző tanításai ellen folytatott éles harcban kidolgozták a forradalmi *proletár-szocializmus* vagy kommunizmus (marxizmus) elméletét és taktikáját. 1845-ben Marxot, a porosz kormány követelésére, mint veszedelmes forradalmárt kitiltották Párizsból. Brüsszelbe költözött. 1847 tavaszán Marx és Engels a „Kommunisták Szövetsége" nevü titkos propagandatársasághoz csatlakoztak, kimagasló szerepet játszottak ennek a szövetségnek második kongresszusán (1847 novemberében, Londonban) és a Szövetség megbízásából megírták az 1848 februárjában megjelent híres „A Kommunista Párt kiáltványát".[2] Ebben a műben lángészre valló világossággal és élességgel körvonalazták az új világnézetet, a társadalmi élet területét is felölelő következetes materializmust, a dialektikát mint a fejlődésről szóló legsokoldalúbb és legmélyebbre ható tanítást, az osztályharcról, és a proletariátusnak, az új, kommunista társadalom megalkotójának világtörténelmi forradalmi szerepéről szóló elméletet.

Mikor 1848 februárjában kitört a forradalom, Marxot Belgiumból kiutasították. Ekkor megint Párizsba utazott, onnan pedig, a márciusi forradalom kitörése után, Németországba, mégpedig Kölnbe. Ott 1848 június 1-től 1849 május

[1] Engelsről Lenin a „Bibliográfiá"-ban azt írja: „Marx nézeteinek helyes megítéléséhez feltétlenül meg kell ismerkedni legközelebbi elvtársának és munkatársának, Engels Frigyesnek műveivel. Nem lehet a marxizmust megérteni és nem lehet a maga egységes egészében ismertetni, ha nem vesszük számba Engels *összes* műveit".

[2] *Marx—Engels.* A Kommunista Kiáltyány. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 7—8. sz.) Szikra 1949. — *Szerk.*

19-éig megjelent a „Neue Rheinische Zeitung" („Új Rajnai Ujság"); a lap főszerkesztője Marx volt.[1] Az 1848—1849-es forradalmi események menete fényesen igazolta az új elméletet, mint ahogyan később is igazolták azt a világ valamennyi országának összes proletár- és demokratikus mozgalmai. A győztes ellenforradalom Marxot először bíróság elé állította (1849 február 9-én felmentették), majd pedig kiutasította Németországból (1849 május 16-án). Marx először Párizsba ment, de az 1849 június 13-i tüntetés után onnan is kiutasították; mire Londonba utazott s ott is élt aztán haláláig.

Az életfeltételek az emigrációban rendkívül nehezek voltak, amint azt szemléltetően feltárja Marx és Engels levélváltása (megjelent 1913-ban). A nyomor valósággal fojtogatta Marxot és családját; Engels állandó önfeláldozó anyagi segítsége nélkül Marx nemcsak hogy „A tőké"-t nem tudta volna befejezni, de menthetetlenül belepusztult volna a nagy nyomorba. Azonkívül az uralkodó kispolgári és általában nem-proletár szocialista tanítások és áramlatok Marxot szakadatlanul kíméletlen harc folytatására kényszerítették, aminek során időnként a legádázabb és legvadabb személyes támadásokat kellett visszavernie („Vogt úr"). Az emigrációs csoportoktól félreállva, Marx egész sor történelmi munkában dolgozta ki a maga materialista elméletét, legfőképpen pedig a politikai gazdaságtan tanulmányozásának szentelte erejét. Ezt a tudományt Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" (1859) és „A tőke" (I. köt., 1867) c. műveivel forradalmasította (l. alább *Marx tanítása).*

Az 50-es évek végén és a 60-as években a demokratikus mozgalmak újjáéledése Marxot ismét a gyakorlati tevékenység terére szólította. 1864-ben (szept. 28-án) Londonban meg-

[1] Az „Új Rajnai Ujság"-ról Lenin a „Bibliográfiá"-ban ezt írja: „... ez a lap a forradalmi proletariátusnak mindmáig legjobb, felül nem múlt lapja".

alakult a híres I. Internacionále, a „Nemzetközi Munkásszövetség". Marx volt ennek a szövetségnek a lelke, ő volt a szerzője a szövetség első „Üzenetének" (Kiáltványának), egész sereg határozatának, nyilatkozatának, felhívásának. Miközben a különböző országok munkásmozgalmának egyesítésén dolgozott és azon fáradozott, hogy közös mederbe terelje a nem-proletár, a marxizmuselőtti szocializmus (Mazzini, Proudhon, Bakunin, az angol liberális trade-unionizmus, Lassalle jobboldali kilengései Németországban stb.) különböző formáinak tevékenységét, szüntelen harcot folytatva mindezeknek a különböző szektáknak és irányzatoknak elméletei ellen, Marx kidolgozta a különböző országok munkásosztálya számára a proletárharc egységes taktikáját. A Párizsi Kommün bukása után (1871), melyet Marx oly mélyreható, oly találó, oly ragyogó módon és annyira *tevékeny* forradalmárként méltatott („A polgárháború Franciaországban 1871"), és az Internacionálénak a bakuninisták által előidézett szakadása után, az Internacionále további fennmaradása Európában lehetetlenné vált. Az Internacionále hágai kongresszusa után (1872) Marx keresztülvitte, hogy az Internacionále főtanácsát New Yorkba helyezzék át. Az I. Internacinále betöltötte történelmi szerepét és új korszaknak engedte át helyét, mely a munkásmozgalom hasonlíthatatlanul nagyobb, a világ minden országában végbemenő növekedésének korszaka volt, az a korszak, melyben a mozgalom *kiszélesedett*, az egyes nemzeti államok talaján szocialista munkás *tömeg*pártok jöttek létre.

Az Internacionálében kifejtett megfeszített munka és a még megfeszítettebb elméleti tanulmányok végleg aláásták Marx egészségét. Marx nem szünt meg tovább dolgozni a politikai gazdaságtan újjáalakításán és „A tőke" befejezésén; e célból rengeteg új anyagot gyüjtött össze, egész sor nyelvet tanult (pl. az oroszt is), „A tőkét" azonban betegsége következtében már nem tudta befejezni.

1881 december 2-án meghalt a felesége s 1883 március 14-én Marx karosszékében ülve, csöndesen örökre elszenderült. Feleségével és odaadó házvezetönöjükkel, Helene Demuth-tal együtt, aki szinte családtag számba ment, a londoni Highgate-i temetöben helyezték nyugalomra.

MARX TANITÁSA

A *marxizmus* Marx nézeteinek és tanításának rendszere. Marx folytatója és zseniális betetözője volt a XIX. század három fö eszmeáramlatának, melyet az emberiség három legelörehaladottabb országa hozott létre: a klasszikus német filozófiának, a klasszikus angol politikai gazdaságtannak és a francia szocializmusnak, kapcsolatban a francia forradalmi tanokkal általában. Marx nézetei — ezt még ellenfelei is elismerik — bámulatosan következetesek és egységes egészet alkotnak. Nézeteinek összessége adja azt a modern materializmust és azt a modern tudományos szocializmust, amely a világ minden civilizált országában a munkásmozgalom elmélete és programja. Ez szükségessé teszi azt, hogy mielött a marxizmus fötartalmát, Marx gazdasági tanítását kifejtenök, elöbb általában világszemléletének rövid vázlatát adjuk.

A filozófiai materializmus

1844—1845-töl kezdve, amely években nézetei kialakultak, Marx materialista volt, nevezetesen Ludwig Feuerbach híve, akinek gyönge pontjait Marx késöbb is kizárólag abban látta, hogy materializmusa nem volt eléggé következetes és nem volt eléggé sokoldalú. Feuerbach világtörténelmi, „korszakot alkotó" jelentöségét Marx éppen abban látta, hogy határozottan szakított Hegel idealizmusával és a materializmust hirdette, amely már „a XVIII. században, különösen

Franciaországban, nemcsak az uralkodó politikai intézmények s ezzel együtt a vallás és a teológia ellen harcolt, de... minden néven nevezendő metafizika ellen is" (ez utóbbi alatt a „megittasodott spekulációt" értve, megkülönböztetésül a „józan filozófiától"). („A szent család" az „Irodalmi hagyaték"-ban.[1])

> „Hegel számára — írta Marx — a gondolati folyamat, amelyet ő eszme néven még önálló alannyá is változtat, a valóság demiurgosza (teremtője, alkotója) ... Nálam megfordítva, az eszmei nem más, mint az emberi fejben áttevődött és lefordított anyagi." (Marx: Utószó „A tőke" I. kötetének 2. német kiadásához.)[2]

Teljes összhangban Marxnak ezzel a materialista filozófiájával s ezt a filozófiáját fejtegetve Engels az „Anti-Dühring"-ben — Engelsnek ezzel a munkájával Marx még kéziratban megismerkedett — a következőket írta:

> „... A világ egysége nem létében van ... A világ igazi egysége anyagiságában van és ezt ... a filozófia és a természettudomány hosszú és fáradalmas fejlődése bizonyítja"...[3] „A *mozgás az anyag létezési formája*. Soha és sehol anyagi mozgás nélkül nem volt és nem lehet."[4] „Anyag mozgás nélkül éppoly elgondolhatatlan,

---

[1] *Marx—Engels*. A szent család. Német címe: Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten. Frankfurt 1845. Az idézett hely: VI. fej. 3. d) pont. — Az irodalmi hagyaték: Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels, Ferdinand Lassalle. Herausgegeben von Franz Mehring. Dietz kiadás. Stuttgart 1902. Az idézett hely ebben a kiadásban: II. köt. 29[illegible] old. — *Szerk.*

[2] *Marx Károly*. A tőke. Fordította Rudas László és Nagy Tamás. Szikra 1948. I. köt. 22. old. — *Szerk.*

[3] *Engels*. Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt. („Anti-Dühring"). Szikra 1948. 42. old. — *Szerk.*

[4] Ugyanott. 57. old.

mint mozgás anyag nélkül"...[1] „Ha azt kérdezzük, ... mi hát a gondolkodás és a tudat és honnan származnak, azt fogjuk találni, hogy az emberi agy termékei s hogy maga az ember a természet terméke, amely környezetében és környezetével együtt fejlődött; amikoris aztán magától értetődik, hogy az emberi agy termékei, amelyek végsőfokon maguk is a természet termékei, a többi természeti összefüggésnek nem ellentmondanak, hanem megfelelnek".[2] „Hegel idealista volt, vagyis számára agyának gondolatai nem a valóságos dolgok és folyamatok többé-kevésbbé elvont képmásai voltak" („Abbilder", Engels néha „lenyomatról", „Abklatsch", beszél), „hanem megfordítva: a dolgok és fejlődésük voltak csupán a valahol már a világ keletkezése előtt létezett «eszme» megvalósult képmásai".[3]

„Ludwig Feuerbach" c. munkájában, melyben Engels sajátmagának és Marxnak Feuerbach filozófiájára vonatkozó nézeteit ismerteti, s amelynek nyomdába adása előtt újra átolvasta Marx-szal közösen 1844—1845-ben Hegelről, Feuerbachról és a materialista történelmi felfogásról írt munkája régi kéziratát, Engels ezt írja:

„Minden filozófia, különösen az újkori filozófia nagy alapvető kérdése a gondolkodás és lét, a szellem és természet viszonyának kérdése... Mi előzi meg a másikat: a szellem-e a természetet, vagy a természet a szellemet? A filozófusok, aszerint, hogy milyen választ adtak erre a kérdésre, két nagy táborra szakadtak. Azok, akik azt állították, hogy a szellem az eredendő a természettel szemben, tehát végső fokon a világ vala-

[1] Ugyanott.
[2] Ugyanott, 35. old.
[3] Ugyanott, 24. old.

milyen teremtését tételezik fel... az idealizmus táborát alkották. A filozófusok másik része, amely a természetet tekinti eredendőnek, a *materializmus* különböző iskoláihoz tartozik".[1]

Az idealizmus és a materializmus (filozófiai értelemben vett) fogalmának minden másféle használata csak zavart okoz. Marx határozottan elvetette nemcsak az idealizmust, amely így vagy amúgy, mindig összefügg a vallással, de Hume-nak és Kantnak különösen napjainkban igen elterjedt nézeteit is, az agnoszticizmust, kriticizmust, pozitivizmust mindenféle formájukban, az ilyen filozófiát az idealizmusnak tett „reakciós" engedménynek tekintette és kijelentette, hogy ez a legjobb esetben is „csak szemérmes módja a materializmus suttyomban való elfogadásának és nyilvános megtagadásának".[2] Lásd erre nézve, Engels és Marx már említett művein kívül Marxnak 1866 december 12-én Engelshez írt levelét; ebben Marx T. Huxley-nek, az ismert természetbúvárnak a szokottnál „materialistább" fellépéséről s arról a beismerő kijelentéséről beszél, hogy amennyiben „megfigyeléseket teszünk és gondolkozunk, sohasem hagyhatjuk el a materializmus talaját"; ezzel kapcsolatban Marx szemrehányást tesz Huxley-nek, hogy „kibúvót hagy" az agnoszticizmus, hume-izmus irányában. Különösen ki kell emelni Marxnak a szabadság és szükségszerűség viszonyáról szóló nézetét:

„A szabadság nem egyéb, mint a szükségszerűség felismerése. «A szükségszerűség csak annyiban vak,

---

[1] *Engels.* L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 3. sz.), Szikra 1949. 17. old. — *Szerk.*

[2] Ugyanott, 19. old.

amennyiben nem ismerik fel.«" (Engels: „Anti-Dühring".)[1]

Ez egyenlő a természet objektív törvényszerűségének és annak elismerésével, hogy a szükségszerűség dialektikusan szabadsággá változik át (karöltve azzal, hogy a még nem ismert, de megismerhető „magában való dolog" „nekünk való dologgá", a „dolgok lényege" „jelenségekké" változik át). Marx és Engels a „régi" materializmusnak — beleértve a feuerbachit (s még inkább a „vulgáris", Büchner-Vogt-Moleschott-félét) — legfőbb fogyatékosságát abban látták: 1. hogy ez a materializmus „túlnyomóan mechanikus" materializmus volt, nem vette tekintetbe a kémia és a biológia legújabb fejlődését (s napjainkban még hozzá kellene tenni: és az anyag elektromos elméletét); 2. hogy a régi materializmus nem számolt a történelemmel, nem volt dialektikus (metafizikus volt oly értelemben, hogy dialektikaellenes volt), a fejlődés szempontját nem vitte keresztül következetesen és minden vonalon; 3. hogy a régi materialisták elvontan értelmezték „az ember lényegét", nem pedig mint a (konkréten, történelmileg meghatározott) „társadalmi viszonyok" „összességét" s ezért a világot csak „magyarázták", holott annak „megváltoztatásáról" van szó, vagyis nem fogták fel a „forradalmi gyakorlati tevékenység" jelentőségét.

A dialektika

A Hegel-féle dialektikát, mint a fejlődésről szóló legsokoldalúbb, tartalmilag leggazdagabb és legmélyebb tanítást, Marx és Engels a klasszikus német filozófia legnagyobb vív-

[1] *Engels.* Anti-Dühring. 1d. kiadás 109. old. A belső idézőjelbe foglalt mondat idézet *Hegel.* Encyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. I. Teil. Die Logik (A filozófiai tudományok alapjainak enciklopédiája. I. rész. A logika) c. művéből. Berlin 1843. 294. old. — *Szerk.*

mányának tekintették. A fejlődést az evolúció elvének minden másfajta fogalmazását egyoldalúnak, tartalomban szegénynek tartották, olyannak, amely a természetben és a társadalomban (nem ritkán ugrásokkal, katasztrófák, forradalmak formájában) végbemenő fejlődés valóságos menetét elforzítja és meghamisítja.

„Marx és én voltunk jóformán az egyedüliek, akik a tudatos dialektikát" (az idealizmus, egyben a hegeli idealizmus pusztulásából) „a természet és a történelem materialista felfogásába átmentettük."[1] „A természet a dialektika próbaköve s a modern természettudományról el kell ismernünk, hogy e próba számára szerfölött gazdag" (ezt Engels még a rádiumnak, az elektronoknak, az elemek átalakulásának stb. felfedezése előtt írta!) „napról-napra halmozódó anyagot szolgáltatott, és ezzel bebizonyította, hogy a természetben végső fokon minden dialektikusan, nem pedig metafizikai módon megy végbe."[2]

„Az a nagy alapgondolat — írja Engels —, hogy a világot nem mint kész dolgok összességét, hanem mint folyamatok összességét kell felfogni, melyben a látszólag szilárd dolgok éppúgy, mint gondolatképeik fejünkben, a fogalmak, a keletkezés és elmúlás szakadatlan változásán mennek keresztül ... ez a nagy alapgondolat annyira átment főleg Hegel óta a közéletbe, hogy ebben az általános formában aligha talál még ellenmondásra. De más dolog ezt szavakban elismerni és ismét más a valóságban, a kutatás minden területén részletesen alkalmazni."[3] „A dialektikus filozófia nem ismer el semmi véglegest, semmi feltétlent, semmi szent

[1] *Engels*. Anti-Dühring. Id. kiadás 10. old. — *Szerk.*
[2] Ugyanott, 22—23. old.
[3] *Engels*. Feuerbach stb. Id. kiadás 35. old. — *Szerk.*

tet; mindenről kimutatja és mindenen megmutatja, hogy múlandó; nem ismer el mást, mint a keletkezés és elmúlás, az alulról felfelé menő végnélküli haladás folyamatát, amelynek ő maga is csak visszatükrözése a gondolkodó agyban."[1] A dialektika tehát Marx szerint „a külső világnak, valamint az emberi gondolkodásnak általános mozgási törvényeiről szóló tudomány."[2]

Hegel filozófiájának ezt a forradalmi oldalát vette át és fejlesztette tovább Marx. A dialektikus materializmusnak „nincs többé szüksége a többi tudomány fölött álló filozófiára".[3] Az eddigi filozófiából megmarad „a gondolkodásról és törvényeiről szóló tan — a formális logika és a dialektika".[4] A dialektika pedig, Marx értelmezésében, de Hegel szerint is, magában foglalja azt, amit manapság ismeretelméletnek, gnoszeológiának neveznek, melynek szintén történetileg kell tárgyát vizsgálnia, a megismerés keletkezését és fejlődését, az átmenetet a *nem*-ismeréstől a megismeréshez tanulmányozva és általánosítva.

Napjainkban a fejlődésnek, az evolúciónak eszméje csaknem teljes mértékben behatolt már a társadalmi tudatba, de más utakon, nem Hegel filozófiája révén. Abban a fogalmazásban azonban, melyet, Hegelre támaszkodva, Marx és Engels adtak neki, ez az eszme sokkal sokoldalúbb, sokkal tartalmasabb, mint az evolúciónak közkeletű elmélete. Oly fejlődés, amely a már egyszer meghaladott fokokat mintegy megismétli, de másképp, magasabb bázison ismétli meg („a tagadás tagadása"), oly fejlődés, amely, hogy úgymondjuk csigavonalban, nem pedig egyenes vonalban megy végbe; — ugrásszerű, katasztrófákkal, forradalmakkal járó fejlődés — a „fokozatosság megszakadásai"; — a mennyiség átvál-

[1] Ugyanott, 9—10. old.
[2] Ugyanott, 35. old.
Engels. Anti-Dühring. Id. kiadás 25. old. — *Szerk.*
[3] Ugyanott.

tozása minőséggé; — a fejlődés belső ösztönzői, amelyeket az ellentmondás, az adott testre, vagy az adott jelenség határain belül, vagy valamely adott társadalmon belül ható különböző erők és tendenciák összeütközése vált ki; — minden egyes jelenség valamennyi oldalának egymástól való kölcsönös függése és legszorosabb, elszakíthatatlan kapcsolata (s amellett a történelem a jelenségeknek egyre újabb és újabb oldalait tárja fel), oly kapcsolat, mely a mozgásnak egységes, törvényszerű világfolyamatát mutatja be, — ezek a dialektikának, mint a fejlődés közönségesen elfogadott elméleténél gazdagabb tartalmú elméletnek főbb vonásai. (V. ö. Marxnak 1868 január 8-án Engelshez írott levelével, melyben kigúnyolja Stein „fából való trichotómiáit", amiket a materialista dialektikával összetéveszteni ostobaság volna.)

A történelem materialista felfogása

A régi materializmus következetlenségének, befejezetlenségének, egyoldalúságának felismerése Marxot annak szükségességéről győzte meg, hogy a „társadalomról szóló tudományt összhangba kell hozni a materialista alappal és ennek az alapnak megfelelően átalakítani".[1] Ha a materializmus általában a tudatot a létből magyarázza és nem megfordítva, úgy az emberiség társadalmi életére alkalmazott materializmus azt követeli, hogy a *társadalmi* tudatot a *társadalmi* létből magyarázzuk.

> „A technológia — mondja Marx („A tőke" I. köt.) — leleplezi az ember aktív magatartását a természethez, élete közvetlen termelési folyamatát és ezzel társadalmi életviszonyainak s az ezekből fakadó szellemi képzeteknek termelési folyamatát is."[2]

---

[1] *Engels.* Feuerbach stb. Id. kiadás 23. old. — *Szerk.*

[2] *Marx.* A tőke. Id. kiadás I. köt. 101. old. 89. jegyzet. (Tizenharmadik fejezet.) — *Szerk.*

Az emberi társadalomra és annak történetére kiterjesztett materializmus alaptételeit Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. munkájának előszavában összefüggően a következőképpen fogalmazta meg:

„Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, saját akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, melyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, melyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik s amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja határozza meg általában az élet társadalmi, politikai és szellemi folyamatát. Nem az emberek tudata az, ami létüket, hanem megfordítva: társadalmi létük az, ami tudatukat meghatározza. A társadalom anyagi termelőerői fejlődésük bizonyos fokán ellentmondásba jutnak a meglevő termelési viszonyokkal, vagy — ami ezeknek csak jogi kifejezése — a tulajdonviszonyokkal, melyek között eddig fejlődtek. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődésének formáiból a termelőerők béklyóivá változnak át. Ekkor a társadalmi forradalom kora következik be. A gazdasági alap megváltozásával az egész óriási felépítmény lassabban vagy gyorsabban átalakul. Az ilyen átalakulások vizsgálatánál mindig különbséget kell tenni a termelés gazdasági feltételeinek anyagi, természettudományos pontossággal megállapítható átalakulása és ama jogi, politikai, vallási, művészi vagy filozófiai, röviden szólva ideológiai formák között, melyekben ez az összeütközés az emberekben tudatossá válik s melyekben az emberek azt megvívják. Mintahogy az egyes embert nem aszerint ítéljük meg, ahogyan önma-

gáról vélekedik, épúgy az ilyen átalakulási korszakot sem lehet saját tudatából megítélni, hanem ellenkezőleg, ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásaiból, a társadalmi termelőerők és termelési viszonyok közti összeütközésekből megmagyarázni ... Nagy vonásokban az ázsiai, antik, feudális és modern polgári termelési módok jelölhetők meg a gazdasági társadalomalakulás haladó korszakaiként".[1] (V. ö. Marx rövid fogalmazásával, melyet 1866 július 7-én Engelshez írt levelében adott: „Elméletünk, amely szerint a munka szervezetét a termelési eszközök határozzák meg".)

A materialista történetfelfogás felfedezése vagy helyesebben a materializmus következetes továbbfejlesztése és kiterjesztése a társadalmi jelenségek területére, kiküszöbölte a régebbi történelmi elméletek két főfogyatékosságát. Először: ezek a régi elméletek a legjobb esetben is az emberek történelmi cselekvésének csupán eszmei rúgóit vizsgálták, s nem kutatták azt, hogy mi indította meg ezeket a rúgókat, nem nyomozták ki a társadalmi viszonyok rendszerének fejlődésében az objektív törvényszerűséget, nem vették észre, hogy e társadalmi viszonyok az anyagi termelés fejlettségi fokában gyökereznek; másodszor, a régi elméletek éppen a lakosság *tömegeinek* tevékenységét hagyták figyelmen kívül, míg a történelmi materializmus elsőízben tette lehetővé a tömegek társadalmi életviszonyainak és e viszonyok változásainak természettudományos pontosságú tanulmányozását. A „szociológia" és történetírás Marx előtt *legjobb* esetben is csak töredékesen gyűjtött nyers tények halmazát s a történelmi folyamat egyes oldalainak ábrázolását adta. A marxizmus megmutatta, hogyan lehet és kell sok

[1] *Marx.* Válogatott művek. Szikra 1948. 327. old., vagy: *Marx—Engels.* A történelmi materializmusról. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 6. sz.) Szikra 1949. 17. old. — *Szerk.*

oldalain, mindent attól fogva tanulmányozni a gazdasági társadalomalakzatok keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának folyamatát, vizsgálat tárgyává téve az összes ellentmondó tendenciák *összességét*, visszavezetve ezeket a tendenciákat a társadalom különböző *osztályainak* pontosan megállapítható életviszonyaira és termelési viszonyaira, kiküszöbölve minden szubjektivizmust és önkényt az egyes „főszerepet játszó" eszmék kiválasztásában vagy értelmezésében, feltárva kivétel nélkül minden eszmének s az összes különböző tendenciáknak *gyökereit* az anyagi termelőerők állapotában. Az emberek maguk csinálják történelmüket, de azt, hogy mi határozza meg az emberek cselekvésének és nevezetesen az emberi tömegek cselekvésének rúgóit, mi idézi elő az ellentmondó eszmék és törekvések összeütközéseit, hogy mit is jelentenek összességükben az emberi társadalmak egész tömegének mindezek az összeütközései, mik az anyagi élet termelésének azon objektív feltételei, melyek az emberek minden történelmi tevékenységének bázisát adják, hogy minők ezeknek a feltételeknek a fejlődési törvényei — mindenre Marx hívta fel a figyelmet s megmutatta az utat, amelyen a történelem, ez a maga roppant sokoldalúsága és ellentmondó jellege mellett is egységes és törvényszerű folyamat tudományosan tanulmányozható.

Az osztályharc

Hogy valamely adott társadalom tagjai egy részének törekvései ellentétesek másik részének törekvéseivel, hogy a társadalmi élet tele van ellentmondásokkal, hogy a történelem népek és társadalmak között, valamint e népek és társadalmak belsejében véghemenő harcról számol be nekünk, azonfelül még forradalom és reakció, béke és háború, tespedés és gyors haladás vagy hanyatlás szakaszainak váltakozásáról — mindez közismert tény. A marxizmus megadta

azt a vezérfonalat, mely módot nyujt arra, hogy ebben a látszólagos útvesztőben és zürzavarban felfedezzük a benne uralkodó törvényszerüséget. Ez a vezérfonal: az osztályharc elmélete. Annak tudományos meghatározásához, hogy valamely adott társadalom vagy a társadalmak valamely adott csoportja valamennyi tagjának törekvései mit eredményeznek, csak e törekvések összességének tanulmányozása juttathat el bennünket. Az egymásnak ellentmondó törekvések forrása viszont az, hogy azoknak az *osztályoknak* helyzete és életviszonyai, melyekre az egyes társadalmak tagozódnak, különböznek egymástól.

„Minden eddigi társadalom története — mondja Marx a „Kommunista kiáltvány"-ban (a primitív őstársadalom történetének kivételével — teszi hozzá Engels) osztályharcok története.

Szabad és rabszolga, patricius és plebejus, földesúr és jobbágy, céhmester és mesterlegény, röviden: elnyomó és elnyomott, folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, majd lappangó, majd nyilt harcot folytattak, olyan harcot, mely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok együttes pusztulásával végződött...

A hübéri társadalom pusztulásából életrekelt modern polgári társadalom nem szüntette meg az osztályellentéteket. Csak új osztályokkal, az elnyomás új feltételeivel, a harc új alakulataival váltotta fel a régieket.

De a mi korunkat, a burzsoázia korát jellemzi, hogy az osztályellentéteket egyszerüsítette. Az egész társadalom mindinkább két nagy ellenséges táborra szakad, két nagy, egymással homlokegyenest szembenálló osztályra: burzsoáziára és proletariátusra".[1]

[1] *Marx—Engels.* A kommunista kiáltvány. Id. kiadás. 22—23. old. — *Szerk.*

A nagy francia forradalom ideje óta Európa története egész sor országban különösen szemléltető módon fedte fel az eseményeknek ezt a tényleges mozgatóját, az osztályharcot. És már a franciaországi restauráció korszaka egész sor olyan történetírót vetett fel (Thierry, Guizot, Mignet, Thiers), akik a végbemenő eseményeket elemezve, kénytelenek voltak elismerni, hogy az egész francia történelem megértésének kulcsa: az osztályok harca. A legújabb korszak pedig, a burzsoázia teljes győzelmének, a képviseleti intézményeknek, a széles (ha nem általános) választói jognak, az olcsó, a tömegek közé behatoló napisajtónak stb. korszaka, a hatalmas és egyre szélesebb munkásszövetségek és munkáltató szövetségek stb. korszaka — még szemléltetőbben tárta fel az osztályok harcát (amely jóllehet néha nagyon is egyoldalú, „békés", „alkotmányos" formában folyik), mint az események mozgatóját. Marx „Kommunista kiáltványá"-nak következő helye megmutatja nekünk, hogy milyen követelményeket támasztott Marx a társadalomtudománnyal szemben, ha ez a modern társadalom minden egyes osztályának helyzetét, az egyes osztályok fejlődési feltételeinek elemzésével kapcsolatban, objektíven akarja elemezni.

„Valamennyi osztály közül, amely jelenleg a burzsoáziával szemben áll, egyedül a proletariátus valóban forradalmi osztály. A többi osztályt elzüllesztí és elpusztítja a nagyipar, a proletariátus ellenben a nagyipar legsajátabb terméke.

A középosztályok: a kisiparos, a kiskereskedő, a kézműves, a paraszt — mind azért támadják a burzsoáziát, hogy középosztály formájában való létüket a pusztulástól megóvják. Ezek tehát nem forradalmiak, hanem konzervatívok. Sőt, mi több: reakciósok. Arra törekszenek, hogy a történelem kerekét visszafelé fordítsák. Ha for-

radalmiak, azért azok, mert a proletariátusba való lesüllyedés fenyegeti őket s akkor nem jelenlegi, de jövő érdekeiket védelmezik, akkor elhagyják saját álláspontjukat, hogy a proletariátuséra térjenek át."[1]

Marx egész sor történelmi művében ragyogó és mélyenjáró példáit adta a materialista történetírásnak, annak, hogyan kell elemezni *minden* egyes osztály helyzetét, sőt néha az osztályokon belül különböző csoportok és rétegek helyzetét is és szembeötlően megmutatta, hogy „minden osztályharc politikai harc" és hogy ez miért van így. A fent idézett sorok világosan mutatják, hogy a társadalmi viszonyoknak, az egyik osztályból a másikba, a múltból a jövőbe való *átmeneti* fokozatoknak milyen bonyolult hálózatát elemzi Marx, hogy a történelmi fejlődés eredőjét megkapja.

Marx elméletének legmélyebb, legsokoldalúbb és leginkább részletekbe menő igazolását és alkalmazását — Marx gazdasági tanai foglalják magukban.

Marx gazdasági tanai

„Művem végső célja nem egyéb — mondja Marx «A tőke» előszavában — mint a modern társadalom" — vagyis a kapitalista, a burzsoá társadalom — „gazdasági mozgási törvényének a feltárása".[2] Az adott, történelmileg meghatározott társadalom termelési viszonyainak, azok keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának kikutatása — ez Marx gazdasági tanításának tartalma. A tőkés társadalomban *áru*termelés uralkodik, ezért Marx elemzése az áru elemzésével kezdődik.

[1] *Marx—Engels.* A kommunista kiáltvány. Id. kiadás 41 old. — *Szerk.*

[2] *Marx.* A tőke. I. köt. Előszó az első kiadáshoz. Id. kiadás 12. old. — *Szerk.*

Az áru, először, olyan dolog, amely valamilyen emberi szükségletet elégít ki; másodszor olyan dolog, amely más dologra kicserélhető. A dolgokat hasznosságuk *használati értékké* teszi. A csereérték (vagy egyszerűen érték) mindenekelőtt az a viszony, az az arány, amelyben egyfajta használati értékek bizonyos mennyisége másfajta használati értékek bizonyos mennyiségére kicserélhető. A mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy az ily cserefolyamatok millióinak és milliárdjainak során mindenféle, még a legkülönbözőbb és egymással a legkevésbbé összehasonlítható használati értékeket is egyenlővé tesznek egymással. Mi hát a közös ezekben a különböző dolgokban, melyeket az emberek a társadalmi viszonyok bizonyos rendszerében állandóan egymáshoz viszonyítanak? Közös valamennyiben az, hogy *munkatermékek*. Az emberek, amikor termékeiket kicserélik, a munka legkülönbözőbb fajtáit hozzák egymással egyenlőségi viszonyba. Az árutermelés a társadalmi viszonyoknak olyan rendszere, amely mellett az egyes termelők különböző termékeket hoznak létre (társadalmi munkamegosztás) s aztán mindezeket a termékeket, amikor cserélnek, egyenlőségi viszonylatba hozzák. Tehát az, ami valamennyi áruban közös, nem valamely meghatározott termelési ágban kifejtett konkrét munka, nem valamilyen meghatározott fajta munka, hanem az *elvont* emberi munka, az emberi munka általában. Valamely társadalom munkaerejének összessége, melyet valamennyi áru értékének összege képvisel, egy és ugyanaz az emberi munkaerő: ezt a cserék milliárdjai bizonyítják. Minden egyes áru tehát csupán a *társadalmilag szükséges* munkaidő bizonyos hányadát foglalja magában. Az érték nagyságát a társadalmilag szükséges munka mennyisége, vagyis az adott áru, az adott használati érték előállításához társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg.

„Az emberek... azzal, hogy különböző fajtájú termékeiket a cserében egymással mint értékeket egyenlővé teszik, különböző munkájukat mint emberi munkát teszik egyenlővé egymással. Erről nincs tudomásuk, de meg teszik."[1]

„Az érték személyek közti viszony" — mondotta egy régi közgazdász —, „hozzá kellett volna tennie: dologi burokba rejtett viszony."[2]

Azt, hogy mi az érték, csak úgy érthetjük meg, ha a kérdést abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a társadalom egy meghatározott történelmi alakzatában milyen a társadalmi termelési viszonyok rendszere, amely termelési viszonyok a csere milliószor és milliószor ismétlődő tömegjelenségében nyilatkoznak meg.

„Az áruk, mint értékek, csupán megszilárdult munkaidő meghatározott mennyiségei."[3]

Az árukban megtestesült munka kettős jellegének részletes elemzése után Marx áttér az *értékforma és a pénz* elemzésére. Marx itt főfeladatát annak tanulmányozásában látja, hogy hogyan *jön létre* az érték pénzformája, annak tanulmányozásában, hogy hogyan ment végbe a csere kifejlődésének *történelmi folyamata*, kezdve a csere egyes, véletlen eseteitől („egyszerű, egyes vagy véletlen értékforma"[4]: az egyik áru adott mennyisége a másik áru adott mennyiségére cserélődik ki) egészen az általános értékformáig, mikor a különböző áruk egész sora cserélődik ki ugyanarra

---

[1] *Marx.* A tőke. I. köt. Első fejezet. 4. pont. Id. kiadás 84. old. — *Szerk.*

[2] Ugyanott, 27. jegyzet.

[3] *Marx.* A politikai gazdaságtan bírálatához. 1 füzet. 1. fejezet (németül). — *Szerk.*

[4] *Marx.* A tőke. I. köt. Első fejezet. „*A*" pont. Id. kiadás 57. old. — *Szerk.*

a meghatározott árura és az érték pénzformájáig, amikor ennek a meghatározott árunak, ennek az általános egyenértéknek a szerepét az arany tölti be. A pénz, a csere és az árutermelés fejlődésének ez a legfőbb terméke elhomályosítja, eltakarja a magánszemélyek munkájának társadalmi jellegét, a piac által összefogott egyes termelők között fennálló társadalmi kapcsolatot. Marx rendkívül részletes elemzés tárgyává teszi a pénz különböző funkcióit, s ezzel kapcsolatban különösen fontos megjegyezni, hogy itt is (mint általában mindenütt „A tőke" első fejezeteiben) az absztrakt és helyenként merő dedukciónak látszó tárgyalási mód mögött a valóságban a csere és az árutermelés fejlődéstörténetére vonatkozó tények óriási halmaza rejlik.

„A pénz az árucsere bizonyos fejlettségét tételezi fel. Az egyes pénzformák — mint az áru puszta egyenértéke vagy forgalmi eszköz, vagy fizetési eszköz, kincs és világpénz, aszerint, hogy melyik szerepnek mekkora a terjedelme és a viszonylagos túlsúlya, a társadalmi termelési folyamat igen különböző fejlettségi fokaira utalnak" („A tőke" I. köt.).[1]

Az értéktöbblet

Az árutermelés fejlődésének bizonyos fokán a pénz tőkévé változik át. Az áruforgalom formája ez volt: Á (áru) — P (pénz) — Á (áru), vagyis egyik áru eladása másik áru vásárlása céljából. A tőke általános formulája, ellenkezőleg, ez: P — Á — P, vagyis áruk vásárlása (haszonnal való) eladás céljából. A forgalomba bocsátott pénz eredeti értékének ezt a megnövekedését Marx értéktöbbletnek nevezi. A pénznek ez a „növekedése" a kapitalista forga-

[1] *Marx.* A tőke. I. köt. Negyedik fejezet. 3. pont. Id. kiadás 183—184. old. — *Szerk.*

lomban közismert tény. Éppen ez a „növekedés" változtatja a pénzt *tőkévé*, ami nem egyéb, mint sajátos, történelmileg meghatározott társadalmi termelési viszony. Az értéktöbblet nem származhat az áruforgalomból, mert a forgalom csak egyenlő értékek cseréjét ismeri; nem származhat az árak felemeléséből sem, mert az eladók és vevők kölcsönös veszteségei és nyereségei kiegyenlítődnének; márpedig itt tömeges, átlagos, társadalmi jelenségről van szó, nem pedig individuális jelenségről. A pénz tulajdonosának ahhoz, hogy értéktöbbletet kapjon,

> „a piacon olyan árut kell találnia, melynek használati értéke azzal a különös sajátsággal rendelkezik, hogy érték forrása",[1]

olyan árut, amelynek fogyasztási folyamata egyben értéket alkotó folyamat volna. Ilyen áru valóban van. Ilyen áru — az ember munkaereje. Ennek használata a munka, a munka pedig értéket alkot. A pénz tulajdonosa a munkaerőt megvásárolja annak értékéért, amelyet, mint minden más áru értékét is, a termeléshez társadalmilag szükséges munkaidő (vagyis a munkás és családja életfenntartásához szükséges javak értéke) határoz meg. A pénz tulajdonosának, aki a munkaerőt megvásárolja, joga van azt elfogyasztani, vagyis egész napon át, mondjuk 12 órán át, működtetni. A munkás azonban 6 óra alatt („szükséges" munkaidő) termel annyi terméket, amelyért azt, ami létfenntartásához szükséges, megvásárolja, a további 6 órán át pedig („többlet"-munkaidő) a tőkés által meg nem fizetett „többlet"-terméket vagy értéktöbbletet hoz létre. A tőkének tehát, a termelési folyamat szempontjából, két részét kell megkülönböztetni: az állandó tőkét, melyet a termelési eszközökre (gépekre, munkaeszközökre, nyersanyagra stb.) költenek el — ennek értéke

[1] *Marx.* A tőke. I. köt. Negyedik fejezet. 3. pont. Id. kiadás, 180–181. old. — *Szerk.*

(azonnal vagy részletekben) változás nélkül átmegy a kész termékre — és a változó tőkét, amelyet a munkaerőre költenek el. Ennek a tőkének az értéke nem marad változatlanul, hanem a munka folyamatában megnő, értéktöbbletet hozva létre. Ezért, ha ki akarjuk fejezni azt a fokot, melyben a tőke a munkaerőt kizsákmányolja, az értéktöbbletet nem az egész tőkével, hanem csak a változó tőkével kell összevetnünk. Az értéktöbblet rátája, ahogy Marx ezt a viszonyt nevezi, a fentemlített példában például %, vagyis 100% lesz.

A tőke keletkezésének történelmi előfeltételei: először, bizonyos mennyiségű pénz felhalmozódása egyes személyek kezében, általában az árutermelésnek aránylag magas fejlődési fokán és másodszor, olyan kettős értelemben „szabad" munkások, akiknek szabadságukban áll munkaerejüket minden nemű akadályozástól vagy korlátozástól mentesen árúba bocsátani, másrészt szabadok oly értelemben is, hogy megfosztották őket a földtől és általában a termelési eszközöktől — gazdátlan munkások, „proletárok", akiknek munkaerejük árubafo[illegible] kívül más megélhetési lehetőségük nincsen.

„Az értéktöbblet növelése két fő módon lehetséges: a munkanap meghosszabbítása útján („abszolút értéktöbblet") és a szükséges munkaidő megrövidítése útján („viszonylagos értéktöbblet"). Az első módot elemezve, Marx nagyszerű képet rajzolja meg a munkásosztály harcának a munkanap megrövidítéséért és az államhatalom beavatkozásának a munkanap meghosszabbítása érdekében (a XIV—XVII. században), majd annak megrövidítése érdekében (a XIX. század gyári törvényhozása). „A tőke" megjelenése óta a munkásmozgalom története a világ minden civilizált országában az új tények ezreit és ezreit szolgáltatta ennek a képnek illusztrálására.

A viszonylagos értéktöbblet termelését elemezve, Marx

vizsgálat alá veti azt a három fő történeti stádiumot, amelyen a munka termelékenységének emelése a kapitalizmus alatt keresztülment; ezek: 1. az egyszerű kooperáció; 2. a munkamegosztás és a manufaktura; 3. a gépek és a nagyipar. Hogy milyen alaposan fedte fel e ponton Marx a kapitalizmus fejlődésének alapvető, tipikus vonásait, az többek közt abból is látható, hogy az orosz úgynevezett „háziipar" („kusztár" ipar) vizsgálata gazdag anyagot szolgáltat az említett három stádium első kettőjének illusztrálására. A gépekkel dolgozó nagyipar forradalmasító hatása pedig, amint azt Marx 1867-ben leírta, az azóta eltelt fél évszázad alatt egész sor „új" országban (Oroszországban, Japánban stb.) is nyilvánvalóvá lett.

De menjünk tovább. Rendkívül fontos és új Marxnál a *tőkefelhalmozás elemzése*, vagyis annak a ténynek az elemzése, ahogy az értéktöbblet egy része tőkévé változik át, olymódon, hogy ezt a részt a kapitalista nem saját szükségleteinek vagy szeszélyeinek kielégítésére fordítja, hanem újabb termelésre. Marx kimutatta, hogy az egész megelőző klasszikus politikai gazdaságtan (kezdve Adam Smith-en) tévedett, amikor azt hitte, hogy az egész tőkésített értéktöbblet változó tőkévé lesz. A valóságban ez az értéktöbblet megoszlik a *termelési eszközök* és a változó tőke között. A kapitalizmus fejlődésének és szocializmussá való átváltozásának folyamatában óriási jelentősége van annak a ténynek, hogy az össztőkének az a része, amely az állandó tőkére esik, gyorsabban nő, mint az a rész, amely a változó tőkére esik.

Amikor a tőkefelhalmozás meggyorsítja a munkásoknak a gépek által való kiszorítását és létrehozza a gazdaság és a nyomor két pólusát, egyszersmind megteremti az úgynevezett „ipari tartalékseregeť", a munkások „viszonylagos fölöslegét", a „kapitalista túlnépesedést", mely a legkülönbözőbb formákban jelentkezik és a tőkének lehetővé teszi a

termelés rendkívül gyors kibővítését. Ez a lehetőség, kapcsolatban a hitellel és a tőkének termelési eszközökben való felhalmozásával, többek között megadja a kulcsot azoknak a túltermelési *válságoknak* a megértéséhez is, melyek a kapitalista országokban eleinte átlag minden tíz évben, később pedig nagyobb és kevésbbé határozott időközökben rendszeresen bekövetkeztek. A kapitalizmus talaján végbemenő tőkefelhalmozástól meg kell különböztetni az úgynevezett eredeti tőkefelhalmozást: a dolgozók erőszakos elválasztását a termelési eszközöktől, a parasztok elüzését földjeikről, a községi földek elrablását, a gyarmatok, államadósságok és védővámok rendszerét stb. Az „eredeti tőkefelhalmozás" létrehozza az egyik póluson a „szabad" proletárt, a másikon a pénztulajdonost, a tőkést.

„*A tőkés felhalmozás történelmi tendenciáját*" Marx a következő híres szavakkal jellemzi:

> „A közvetlen termelők kisajátítását a legkíméletlenebb vandalizmussal és a leggyalázatosabb, legpiszkosabb, legkicsinyesebben gyülölködő szenvedélyek ösztönzésére hajtják végre. A „tulajdonos" (paraszt és kézműves[1]) *saját munkájával szerzett*, úgyszólván az egyes független *munkásegyénnek munkája feltételeivel való egybenövésén alapuló magántulajdont* kiszorítja *a tőkés magántulajdon*, mely idegen, de formailag szabad munka kizsákmányolásán alapszik... Ami most kisajátítandó, az többé nem a munkás, aki maga gazdálkodik, hanem a sok munkást kizsákmányoló tőkés.
>
> Ez a kisajátítás maga a *tőkés termelés benső* törvényeinek játéka útján, *a tőkék központosodása* útján megy végbe. Egy-egy tőkés sok tőkést üt agyon. Ezzel a központosodással, vagyis *sok tőkésnek kevesek által történő kisajátításával* karöltve kifejlődik a munkafolya-

[1] Lenin betoldása. — *Szerk.*

mat mindnagyobb méretű kooperatív[1] formája, a tudomány tudatos technikai alkalmazása, a föld tervszerű közös kiaknázása, a munkaeszközök átváltozása csak közösen alkalmazható munkaeszközökké, minden termelési eszköz gazdaságosabb kihasználása azáltal, hogy kombinált, társadalmi munka közös termelési eszközeiként használják őket, minden nép bevonása a világpiac hálózatába – ezzel a tőkés rendszer nemzetközi jellege. A tőkemágnások egyre csökkenő számával, akik ennek az átalakulási folyamatnak minden előnyét bitorolják és kizárólagos birtokukba veszik, nő az ínség, a nyomás, a szolgaság, a lesüllyedés, a kizsákmányolás, de nő az egyre duzzadó és maga a tőkés termelési folyamat szerkezete által iskolázott, egyesített és megszervezett munkásosztály felháborodása is. *A tőke monopóliuma bilincsévé lesz* annak *a termelési módnak*, amely vele és az ő uralma alatt érte el virágzását. A termelési eszközök központosodása és a munka társadalmasodása olyan fokra hágnak, ahol már nem férnek meg tőkés burkukban. A burkot szétrepesztik. *Üt a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják.*" („A tőke" I. köt.)[2]

Rendkívül fontos és új továbbá az az analízis, melyet Marx „A tőke" II. kötetében a társadalmi tőkének mint egésznek, újratermeléséről ad. Marx itt is tömegjelenséget elemez, nem individuális jelenséget, a társadalom gazdaságának nem valamely töredékét vizsgálja, hanem az egész gazdaságot a maga egészében. A közgazdaság klasszikusainak előbb említett tévedését helyesbítve, Marx az egész társadalmi termelést két nagy részre osztja: I. a termelési esz-

[1] Kooperáció — együttműködés, összeműködés. — *Szerk.*

[2] *Marx.* A tőke. I. köt. Huszonnegyedik fejezet. 7. pont. Id. kiadás 823—824. old. — *Szerk.*

közök termelésére s II. a fogyasztási eszközök termelésére és számadatokkal támogatott példák segítségével részletesen megvizsgálja a társadalom össztőkéjének, mint egésznek körforgását, mind a régi méretekben maradó újratermelés, mind pedig a tőkefelhalmozódás esetében. „A tőke" III. kötete az átlagos profitráta (haszonhányad) képződésének kérdését oldja meg az értéktörvény alapján. Óriási lépéssel vitte előre Marx a gazdasági tudományt azzal, hogy elemzésénél gazdasági tömegjelenségeket, a társadalmi gazdaság egészét veszi alapul, nem pedig egyes eseteket vagy a verseny felületén mozgó jelenségeit, ahogy azzal a vulgáris politikai gazdaságtan, vagy a modern „határhaszonelmélet" szokta beérni. Marx először az értéktöbblet keletkezését elemzi s csak aztán tér át arra, hogyan bomlik szét az értéktöbblet profitra, kamatra és földjáradékra. A profit az értéktöbbletnek a vállalatba befektetett egész tőkéhez való viszonya. A „magas szerves összetételű" tőke (vagyis az olyan tőke, melynél az állandó tőke az átlagos társadalmi aránynál nagyobb mértékben van túlsúlyban a változó tőkével szemben) az átlagosnál alacsonyabb profitrátát ad. Az „alacsony szerves összetételű" tőke — az átlagosnál magasabbat. A tőkék közötti verseny, azoknak szabad átmenetele az egyik termelési ágból a másikba, a profitrátát mindkét esetben az átlagos színvonalra vezeti vissza. Valamely adott társadalom áruinak összértéke egybeesik az összes áruk árának összegével, az egyes vállalatokban és egyes termelési ágakban azonban az áruk, a verseny hatása alatt, nem értékükön kerülnek eladásra, hanem *termelési árukon*, amely egyenlő a rájuk fordított tőke összegével, hozzáadva az átlagos profitot.

Ilymódon azt a közismert és elvitathatatlan tényt, hogy az árak eltérnek az értékektől s hogy a profit kiegyenlítődik, Marx teljesen megmagyarázta az értéktörvény alapján, mert az összes áruk értékének összege egybeesik az árak

összegével. A (társadalmi) értéknek az (egyéni) árakkal való ez a kiegyenlítődése azonban nem egyszerű, nem közvetlen, hanem igen bonyolult folyamat: egészen természetes, hogy olyan társadalomban, mely szétszórt árutermelőkből áll, akiket kizárólag a piac köt össze, a törvényszerűség nem nyilvánulhat meg másképp, mint átlagos, társadalmi, tömegméretekben érvényesülő törvényszerűség formájában, úgy, hogy az egyik vagy másik oldalra történő egyéni kilengések kölcsönösen kiegyenlítik egymást.

A munka termelékenységének emelkedése azt jelenti, hogy az állandó tőke a változó tőkéhez viszonyítva gyorsabban növekszik. S minthogy az értéktöbblet nem az egész tőkének, csak a változó tőkének funkciója, érthető, hogy a profitráta (mely az értéktöbbletnek az egész tőkéhez, nemcsak annak változó részéhez való viszonyát fejezi ki) süllyedő tendenciát mutat. Marx részletesen elemzi ezt a tendenciát és egész sor olyan körülményt, melyek ezt a tendenciát eltakarják vagy ellene működnek.

Mellőzve a III. kötet néhány rendkívül érdekes fejezetének ismertetését, melyekben Marx az uzsoratőkét, a kereskedelmi tőkét és a pénztőkét tárgyalja, áttérünk a legfontosabbra: *a földjáradék* elméletére. A mezőgazdasági termékek termelési árát — annak következtében, hogy a földterület korlátozott s a kapitalista országokban maradéktalanul az egyes birtokosok kezében van — nem az átlagos minőségű földön és nem az átlagos piacra juttatási lehetőségek mellett folytatott termelés, hanem a legrosszabb minőségű földön s a legrosszabb piacra juttatási lehetőségek mellett folytatott termelés termelési költségei határozzák meg. A különbség e között az ár között és a legjobb minőségű talajon (vagy a legkedvezőbb körülmények között) folytatott termelés termelési ára között adja a különbözeti vagy *differenciális* járadékot. Marx részletesen elemzi ezt a differenciális járadékot, kimutatva, hogy keletkezésének oka az egyes

földdarabok különböző termékenysége, a földbe fektetett tőke különböző mennyisége, s ezzel kapcsolatban teljesen feltárja Ricardónak azt a tévedését (l. Marx „Értéktöbbletelméletek" c. művét is, ahol különösen figyelmet érdemel Rodbertuson gyakorolt kritikája), hogy differenciális járadék csak ott keletkezik, ahol jobb minőségű földekről egymásután rosszabb minőségűekre térnek át. Ellenkezőleg, vannak esetek, mikor a fordítottja igaz, amikor egyes földek (a mezőgazdasági technika haladása, városok fejlődése stb. következtében) egy bizonyos minőségi osztályból másikba mennek át, s így a „csökkenő földhozadék" hírhedt „törvénye" durva tévedésnek bizonyul, olyan kísérletnek, amely arra irányul, hogy a kapitalizmus fogyatékosságait, korlátozottságát és ellentmondásait a természetre hárítsák. Azonkívül, a profit egyenlősége az ipar minden ágában s általában a közgazdaság minden ágában a verseny teljes szabadságát, a tőkéknek egyik termelési ágból a másikba való szabad áramlását tételezi fel. A föld magántulajdona viszont monopóliumot teremt, ami akadályozza a tőkéknek ezt a szabad áramlását. Ennek a monopóliumnak következtében a mezőgazdaságban, melyet a tőkék összetételének viszonylagos alacsonysága s ennek folytán az egyéni profitráták viszonylagos magassága jellemez, a termékek nem kerülnek bele a profitráta kiegyenlítődésének teljesen szabad folyamatába: a földtulajdonosnak, mint monopolistának, megvan az a lehetősége, hogy az árakat az átlagosnál magasabb színvonalon tartsa s ezek a monopólárak hozzák létre az *abszolút földjáradékot*. A differenciális járadékot megszüntetni nem lehet mindaddig, amíg a kapitalista termelési mód fennáll, az abszolút járadékot viszont *lehet*, — például a föld nacionalizálása, annak állami tulajdonbavétele esetén. A föld nacionalizálása megtörné a föld magántulajdonosainak monopóliumát s ezzel a szabad verseny

következetesebb, teljesebb mértékben való keresztülvitelét jelentené a mezőgazdaság terén. Ezért a radikális burzsoák, jegyzi meg Marx, a történelem folyamán nem egyszer léptek föl a föld nacionalizálásának eme progresszív, burzsoá követelésével, a burzsoázia többsége azonban visszariadt ettől a követeléstől, mert túlságosan közelről „érint" egy másik, napjainkban különösen nagy fontossággal biró és különösen „érzékeny" monopóliumot: a termelési eszközök monopóliumát általában. Az átlagos tőkeprofitról és az abszolút földjáradékról szóló elméletnek kiválóan népszerű, rövid és világos kifejtését maga Marx adta 1862 augusztus 2-án Engelshez irott levelében. (V. ö. az 1862 augusztus 9-éről kelt levéllel.)

A földjáradék történetével kapcsolatban fontos utalnunk Marxnak arra az analízisére, melyben azt mutatja meg, hogy hogyan változik át a munkajáradék (mikor a paraszt a földesúr földjén teljesített munkájával hoz létre termék többletet), természetben, vagyis termékekben fizetett járadékká (amikor a paraszt a saját földjén végzett munkával hoz létre terméktöbbletet, melyet aztán „gazdaságon kívüli erő kényszere" alatt szolgáltat be a földesúrnak), majd pénzjáradékká (ami nem egyéb, mint ugyanaz a természetbeni járadék, mely azonban az árutermelés kifejlődése következtében pénzzé változik át; ilyen volt pl. a régi Oroszországban az ú. n. „obrok" [földbér]) és végül tőkés járadékká, amikor a paraszt helyét a földmüvelésben a tőkés vállalkozó foglalja el, aki a földet bérmunka segitségével müveli meg. A „tőkés földjáradék keletkezésének" ezzel az elemzésével kapcsolatban különösen ki kell emelnünk Marxnak néhány mélyreszántó gondolatát *a kapitalizmusnak a mezőgazdaságban való kifejlődéséről* (melyek különös fontossággal bírnak az olyan elmaradt országok szempontjából, mint amilyen Oroszország).

„A természetbeni járadéknak pénzjáradékká való átváltozásával... nemcsak elkerülhetetlenül együtt jár, de azt meg is előzi a pénzért bérmunkát vállaló nincstelen napszámosok osztályának keletkezése. Ennek az osztálynak keletkezése idején, amikor napszámosokkal még csak szórványosan találkozunk, a pénzbeli szolgáltatásokra kötelezett parasztok tehetősebbjei között szokássá válik az, hogy saját számlájukra mezőgazdasági bérmunkásokat zsákmányolnak ki, éppúgy, mint ahogy a hűbériség idején a tehetősebb jobbágyparasztok maguk is tartottak maguknak jobbágyokat. Ezeknél a parasztoknál ilymódon lassanként kialakult a lehetősége annak, hogy bizonyos vagyont gyüjtsenek, s így maguk is leendő tőkésekké váljanak. A földnek ama régi birtokosai között, akik maguk is dolgoznak, ilymódon valóságos melegágya támad az olyan kapitalista bérlőknek akiknek fejlődése a tőkés termelés általános, a mezőgazdaság területén kívül végbemenő fejlődésétől függ." („A tőke". III. kötet, 2. rész, 332. old.) ... „A földműves nép egy részének kisajátítása és elüzése a munkásokkal együtt nemcsak létfenntartási cikkeiket és munkájuk anyagát teszi szabaddá az ipari tőke számára, hanem megteremti a belső piacot is" („A tőke" I. köt. 2. kiad. 668. old. németül).[1]

A falusi lakosság koldusbotra jutása és tönkremenetele viszont a tőke számára tartalék munkáshadsereg létrejöttét jelenti. Innen van az, hogy a kapitalista országokban mindenütt

---

[1] *Marx.* A tőke. I. köt. Huszonnegyedik fejezet. 5. pont. Id. kiadás 807—808. old. — *Szerk.*

„a falusi lakosság egy része állandóan ugrásra készen áll, hogy városi, vagyis manufaktúra-proletariátussá legyen... (manufaktúrán itt minden nem mezőgazdasági ipar értendő). A viszonylagos túlnépesedésnek ez a forrása tehát állandóan folyik... A mezőgazdasági munkást tehát a bérminimumra szorítják, úgyhogy féllábával mindig a pauperizmus mocsarában áll" („A tőke" I. köt. 2. kiad. 668. old. németül).[1]

A kisüzemű termelés alapja az, hogy a paraszt által megmunkált föld a paraszt magántulajdona; ez a feltétele annak, hogy ez a kisüzemű termelés virágozzék s klasszikus formát öltsön. Ez a kisüzemű termelés azonban a termelésnek és a társadalomnak csak szűk, primitív kereteivel egyeztethető össze. A tőkés rendszerben

„a parasztok kizsákmányolása az ipari proletariátus kizsákmányolásától csak alakilag különbözik. A kizsákmányoló ugyanaz — a tőke. Az egyes tőkések az egyes parasztot a jelzálog és az uzsora útján zsákmányolják ki; a tőkésosztály pedig az állami adó útján zsákmányolja ki a parasztosztályt"...[2] „A paraszt parcellája (kis hölddarabja) már csak ürügy, mely a tőkésnek lehetővé teszi, hogy a földből hasznot, kamatot és járadékot facsarjon ki, a parasztra bízva azt, hogyan jut a maga munkabéréhez".[3]

A paraszt rendszerint még a munkabérnek egy részét is átengedi a tőkés társadalomnak, vagyis a tőkések osz-

---

[1] *Marx.* A tőke. I. köt. Huszonharmadik fejezet. 4. pont. Id kiadás 695—696. old. — *Szerk.*

[2] *Marx.* Osztályharcok Franciaországban (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 21—23. sz.) Szikra 1948. 121. old — *Szerk.*

[3] *Marx.* Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 40—41. sz.) Szikra 1949. 102. old. — *Szerk.*

tályának, lesüllyedve — „a magántulajdonos külszíne alatt" — az írországi bérlő színvonalára („Osztályharcok Franciaországban").[1] Miben rejlik mármost az

> „egyik oka annak, hogy azokban az országokban, ahol a kis parasztbirtok a túlnyomó, a gabona ára alacsonyabb, mint azokban az országokban, ahol a tőkés termelési mód az uralkodó?" („A tőke" III. köt. 2. rész, 340. old. németül).

Abban, hogy a paraszt terméktöbbletének egy részét ellenérték nélkül leadja a társadalomnak (vagyis a tőkések osztályának).

> „Következésképpen (a gabonának és egyéb mezőgazdasági termékeknek) ez az alacsony ára a termelők szegénységének és semmiképpen sem munkájuk termelékenységének eredménye". („A tőke" III. köt. 2. rész, 340. old. németül).

A kis földtulajdon, a kisüzemi termelésnek ez a természetes formája, a kapitalizmus alatt lezüllik, megsemmisül, elpusztul.

> „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja: a munka társadalmi termelőerőinek fejlődését, a munka társadalmi formáit, a tőkék társadalmi összpontosítását, a nagyban való állattenyésztést, a tudománynak egyre nagyobb mértékben való alkalmazását. Az uzsora- és adórendszer mindenütt szükségképpen nyomorba dönti a parasztot. A tőkének földvásárlásra való fordítása elvonja ezt a tőkét attól, hogy a föld megművelésébe fektessék be. A termelési eszközöknek végnélküli szétforgácsolása, s maguknak a termelőknek végnélküli szétszórása."[2]

---

[1] *Marx.* Osztályharcok Franciaországban. Id. kiadás 120. old. — *Szerk.*

[2] *Marx.* A tőke. III. köt. 47. fejezet. 5. pont. (németül). — *Szerk.*

(A szövetkezetek, vagyis a kisparasztok egyesülései, bár rendkívül nagy burzsoá-progresszív szerepet játszanak ezt a tendenciát csak gyöngíteni tudják, de kiküszöbölni nem; azonkívül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a szövetkezetek sokat nyujtanak a tehetős parasztoknak, de vajmi keveset, sőt majdnem semmit a szegények tömegeinek; továbbá, hogy ezek a szövetkezetek maguk is a bérmunka kizsákmányolóivá lesznek.)

„Az emberi erő óriási fecsérlése. A termelés feltételeinek egyre fokozódó rosszabbodása és a termelési eszközök egyre fokozódó drágulása — ez a parcella (kis) tulajdon törvénye."[1]

A termelőfolyamat kapitalista átalakulása a mezőgazdaságban csakúgy, mint az iparban, csupán „a termelők mártíromságának" árán megy végbe.

„A mezőgazdasági munkások szétszórása nagy területen megtöri ellenállóerejüket, míg a koncentráció a városi munkásokét növeli. Mint a városi iparban, a modern mezőgazdaságban is a termelőerő növelésének és a munka nagyobb folyósításának az ára magának a munkaerőnek elpusztítása és elsorvasztása. S a tőkés mezőgazdaság minden haladása nemcsak abban a művészetben haladás, hogyan kell a munkást, hanem egyszersmind abban is, hogyan kell a talajt megraboln... A tőkés termelés tehát csak úgy fejleszti a társadalmi termelőfolyamat technikáját és kombinációját, hogy közben ugyanakkor aláássa minden gazdagság forrását: a földet és a munkást". („A tőke" I. köt., a 13. fej. vége.)[2]

---

[1] *Marx.* A tőke. III. köt. 47. fejezet, 5. pont (németül). — *Szerk.*

[2] *Marx.* A tőke. I. köt. Tizenharmadik fejezet. Id. kiadás 516—517. old. — *Szerk.*

Az előbbiekből látható, hogy Marx a tőkés társadalom szocialista társadalommá való átváltozásának elkerülhetetlenségét egyedül és kizárólag a mai társadalom gazdasági mozgási törvényéből vezeti le. A munka társadalmasítása, mely ezer és ezer formában egyre gyorsabban és gyorsabban halad előre, s amely a Marx halála óta eltelt félévszázad alatt különösen szembeötlően jutott kifejezésre a nagyüzemi termelés, a tőkések kartelljeinek, szindikátusainak és trösztjeinek növekedésében, valamint a finánctőke méreteinek és hatalmának óriási növekedésében: ez a szocializmus elkerülhetetlen eljövetelének fő anyagi alapja. Ennek az átalakulásnak intellektuális és morális mozgatója és fizikai megvalósítója a proletariátus, melyet maga a kapitalizmus nevelt meg. A proletariátusnak a burzsoázia ellen folytatott harca, mely különböző és tartalomban egyre gazdagabb formákat ölt, elkerülhetetlenül politikai harccá lesz, mely a politikai hatalomnak a proletariátus által való meghódítására („a proletariátus diktatúrája") irányul. A termelés társadalmasítása szükségképpen odavezet, hogy a termelési eszközök a társadalom tulajdonába mennek át, vagyis „a kisajátítók kisajátításához". Ennek az átmenetnek közvetlen folyománya lesz: a munka termelékenységének óriási méretű emelkedése, a munkanap megrövidülése, a primitív, felaprózott kisüzemi termelés maradványainak romjainak felváltása tökéletesített kollektív munkával. A kapitalizmus végleg széttépi a mezőgazdaság és ipar közötti kapcsolatot, ugyanakkor azonban fejlődésének legmagasabb fokán ennek a kapcsolatnak új elemeit készíti elő. Az ipar és földművelés egyesítését a tudomány tudatos alkalmazása és a kollektív munka kombinációja alapján, az emberiség új települési módját (amely megszünteti

majd a falunak elhanyagolt, a külvilágtól elszigetelt, elvadult helyzetét ugyanúgy, mint óriási embertömegeknek a nagyvárosokban való természetellenes összezsúfolását). A modern kapitalizmus legmagasabb formái a család új formáját készítik elő, új viszonyokat teremtve a nő helyzetében és a serdülő új nemzedék nevelése terén: a női és a gyermekmunka, a patriarchális családi élet felbomlása a kapitalizmus folytán, a modern társadalomban elkerülhetetlenül a legborzasztóbb, legnyomorultabb és legvisszataszítóbb formákat öltik. Ennek ellenére azonban

> „a nagyipar azáltal, hogy a nőknek, fiataloknak és mindkét nembeli gyermekeknek a ház területén túl a társadalmilag szervezett termelő folyamatokban döntő szerepet biztosít, megteremti az új gazdasági alapot a család és a nemek viszonyának magasabb formája számára. Természetesen éppolyan dőreség a család keresztény-germán formáját abszolútnak vélni, mint a régi görög vagy a keleti formát, amelyek egyébként egymás között történelmi fejlődési sort alkotnak. Ugyanígy az is világos, hogy a kombinált munkaszemélyzet mindkét nembeli és a legkülönbözőbb korú egyénekből való összetevődésének, bár a természetes fejlődés során kialakult brutális tőkésformájában, ahol a munkás van a termelő folyamatért és nem a termelő folyamat a munkásért a romlás és a rabszolgaság forrása, megfelelő viszonyok között, fordítva, a humánus fejlődés forrásává kell átváltoznia.“ („A tőke“ I. köt., a 13. fej. vége, németül).[1]

A gyári rendszer megmutatja nekünk, hogy

---

[1] *Marx.* A tőke. I. köt. IV. szakasz, 13. fejezet, 9. pont. Id. kiadás 530—531. old. — *Szerk.*

„*a jövő nevelésének csirája* bontakozott ki, amely egy bizonyos koron túl valamennyi gyermek számára a termelőmunkát *oktatással és tornával* kapcsolja össze, nemcsak mint a társadalmi munka fokozására szolgáló módszert, hanem mint olyan módszert, amely egyedül alkalmas sokoldalúan fejlett emberek termelésére". (Ugyanott.)[1]

Ugyanerre a történeti alapra helyezi Marx szocializmusa a nemzetiségi kérdést és az állam kérdését is; történeti alapra nemcsak abban az értelemben, hogy megmagyarázza a multat, de a jövő merész előrelátása és a megvalósítására irányuló merész gyakorlati tevékenység értelmében is. A nemzetek a társadalmi fejlődés burzsoá korszakának elkerülhetetlen termékei, elkerülhetetlen formái. A munkásosztály nem erősödhetett meg, nem férfiasodhatott meg, nem formálhatta meg magát máskép, csak úgy, hogy „a nemzet keretein belül rendezkedett be", „nemzeti" volt („bár egyáltalában nem olyan értelemben, ahogy azt a burzsoázia értelmezi"). A kapitalizmus fejlődése azonban egyre jobban rombolja a nemzeti válaszfalakat, megszünteti a nemzeti elkülönülést, a nemzeti antagonizmusok helyébe osztályantagonizmusokat állít. Ezért a fejlett kapitalista országokban teljes mértékben igaz az, hogy „a munkásoknak nincs hazájuk" és hogy a munkásoknak, legalább is a civilizált országok munkásainak „egyesült erőfeszítése" — „a proletariátus felszabadításának egyik első előfeltétele" („Kommunista kiáltvány").[2] Az állam, ez a szervezett erőszak, szükségszerűen jött létre a társadalom fejlődésének bizonyos fokán, mikor a társadalom összebékíthetetlen osztályokra szakadt, mikor a társada-

[1] Ugyanott, 521. old.

[2] *Marx—Engels.* A kommunista kiáltvány. Id. kiadás 50. old. — *Szerk.*

lom nem tudott volna tovább fennállni, látszólag a társadalom fölött álló s bizonyos mértékben attól elkülönült „hatalom" nélkül. Az állam, melyet az osztályellentétek hoztak létre,

> „a leghatalmasabb, a gazdaságilag uralkodó osztály állama, amely osztály az állam segítségével politikailag is uralkodó osztállyá válik és így új eszközökre tesz szert az elnyomott osztály fékentartására és kizsákmányolására. Így az ókori állam mindenekelőtt a rabszolgatartók állama volt a rabok fékentartására, a hűbéri állam — a nemesség szerve a jobbágyparasztok és féljobbágyok fékentartására, a modern, képviseleti állam pedig a tőke eszköze a bérmunka kizsákmányolására" (Engels: „A család, a magántulajdon és az állam eredete", amelyben Engels a saját és Marx közös nézeteit fejti ki).[1]

Ezt a tényt még a burzsoá állam legszabadabb és leghaladottabb formája, a demokratikus köztársaság sem szünteti meg; ami változik, az csak a dolog formája (a kormány kapcsolata a tőzsdével, az államhivatalnokok és a sajtó stb. — egyenes vagy közvetett — korrupciója). A szocializmus, mely az osztályok megszüntetéséhez vezet, elvezet egyúttal az állam megszüntetéséhez is.

> „Az első ténykedés — írja Engels az „Anti-Dühring"-ben — mellyel az állam valóban, mint az egész társadalom képviselője lép fel — a termelési eszközök birtokbavétele a társadalom nevében — egyszersmind utolsó önálló ténykedése az államnak, mint államnak. Valamely államhatalom beavatkozása társadalmi vi

[1] *Engels.* A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra 1949. (IX. fejezet.) 176. old. — *Szerk.*

szonyokba, fokozatosan minden téren feleslegessé válik és azután magától elalszik. A személyeken való kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép. Az államot nem «szüntetik meg», az állam *elhal*."[1] „Az a társadalom, mely a termelést a termelők szabad és egyenjogú egyesülésének alapján szervezi újjá, odahelyezi majd az egész államgépezetet, ahová akkor való lesz: a régiségek múzeumába, a rokka és bronzbalta mellé" (Engels: „A család, a magántulajdon és az állam eredete").[2]

Végül arra a kérdésre vonatkozóan, hogy milyen állást foglal el Marx szocializmusa a kisparasztság irányában, mely a kisajátítók kisajátításának korszakában is fennmarad még, Engelsnek egy nyilatkozatára kell utalnunk, amelyben Marx gondolatai nyernek kifejezést:

„Ha majd az államhatalom birtokában leszünk, nem gondolhatunk arra, hogy a kisparasztokat erőszakkal sajátítsuk ki (mindegy, hogy kártalanítással vagy anélkül), mint ahogy ezt a nagy földbirtokosokkal kénytelenek leszünk megtenni. A kisparasztok irányában feladatunk mindenekelőtt abban fog állani, hogy magánüzemüket és magántulajdonukat szövetkezeti alapra vezessük át, nem erőszakos úton, hanem példaadással és azzal, hogy e célra társadalmi segítséget nyujtunk nekik. S akkor, természetesen, lesz elegendő anyagi eszközünk ahhoz, hogy a parasztságnak bebizonyítsuk az ilyen átmenet előnyeit, amelyet

---

[1] *Engels*. Anti-Dühring. III. rész, II. fejezet. Id. kiadás, 366. old. — *Szerk.*

[2] *Engels*. A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra 1949. (IX. fejezet.) 177. old. — *Szerk.*

ket már most meg lehet vele értetni" (Engels: „Az agrárkérdéshez Nyugaton", orosz kiadás 17. old. Eredetileg megjelent a „Neue Zeit"-ben, németül).

A proletár osztályharc taktikája

Marx, miután már 1844—45-ben felderítette a régi materializmus egyik főfogyatékosságát, mely abban áll, hogy nem tudta megérteni a forradalmi gyakorlati tevékenység feltételeit, nem tudta értékelni annak jelentőségét, elméleti tanulmányai mellett egész életén át mindig laukadatlan figyelmet fordított a proletár osztályharc taktikai kérdésére is. E tekintetben óriási anyagot nyújt Marxnak *minden* munkája, de főleg Engels-szel való levélváltása, mely négy kötetben 1913-ban jelent meg. Ez az anyag még korántsincs teljesen összegyűjtve, nincs összefoglalva, nem tanulmányozták eléggé, nem dolgozták fel. Ezért itt mindössze néhány egészen általános és rövid megjegyzésre kell szorítkoznunk, hangsúlyozva, hogy Marx méltán állította: az olyan materializmus, amelynek *ez* az oldala hiányzik — félbenmaradt, egyoldalú, holt materializmus. A proletariátus taktikájának alapvető feladatát Marx a maga dialektikus-materialista világszemléletének összes kiinduló tételeivel szoros összhangban állapította meg. Az élenjáró osztály taktikája csak akkor lehet helyes, ha arra támaszkodik, hogy objektív módon számbaveszi az adott társadalom kivétel nélkül valamennyi osztálya kölcsönös viszonyainak összességét, vagyis, hogy számol ennek a társadalomnak objektív fejlődési fokával és más társadalmakhoz való kölcsönös viszonyával. Emellett az összes osztályokat és minden országot nem sztatikusan, hanem dinamikusan kell vizsgálat tárgyává tenni, vagyis nem mozdulatlanságuk állapotában, hanem mozgásukban (amely mozgásnak törvényei az egyes osztályok gazdasági létfeltételeiből folynak). A mozgást ismét nem-

csak a mult szempontjából, de a jövő szempontjából is szemügyre kell venni, mégpedig nem az „evolucionisták" sekélyes értelmezésében, akik csak a lassú változásokat látják, hanem dialektikusan: „Húsz év az effajta nagy fejlődésekben nem több egy napnál — írta Marx Engelsnek —, bár később viszont jöhetnek olyan napok, melyek húsz évet foglalnak össze." („Levélváltás" III. köt. 127. old.)[1] A proletariátus taktikájának a fejlődés minden fokán, minden pillanatban számolnia kell az emberiség történelmének ezzel az elkerülhetetlen objektív dialektikájával, úgyhogy egyrészről felhasználja az élenjáró osztály öntudatának, erejének és harcképességének fejlesztésére a politikai pangás, illetve a csigalassúságú, úgynevezett „békés" fejlődés korszakait, másrészről ennek a felhasználásnak egész munkáját az adott osztály mozgásának „végcélja" irányában folytatja, azzal a céllal, hogy kinevelje ez osztályban a képességet nagy feladatainak gyakorlati megoldására azokban az eljövendő nagy napokban, „melyek húsz évet foglalnak össze". Különös fontossága van e kérdés tekintetében Marx két nyilatkozatának, — az egyik „A filozófia nyomorá"-ban, a proletariátus gazdasági harcára és gazdasági szervezeteire vonatkozólag, a másik a „Kommunista kiáltvány"-ban, a munkásosztály politikai feladataira vonatkozólag. Az első így szól:

> „A nagyipar az egymást nem ismerő emberek tömegét hozza össze egy helyen. A konkurrencia megosztja őket érdekeikben. De a munkabér megvédelmezése, ez a közös érdek a munkáltatóval szemben, egyesíti őket az ellenállás közös eszméjének jegyében ... s megszületik az egyesülés. Az eredetileg elszigetelt egyesülések csoportokká alakulnak s az állandóan egyesült tőkével szemben az egyesülések

[1] Marx — Engelshez 1863 ápr. 9. — *Szerk.*

fenntartása a munkások számára sokkal fontosabb lesz, mint a munkabér megvédelmezése... Ebben a harcban — ebben a valóságos polgárháborúban — egyesülnek és fejlődnek a jövő ütközeteinek összes elemei. Ehhez a ponthoz érve, az egyesülés politikai jelleget ölt."[1]

E szavakban a gazdasági harcnak és a szakszervezeti mozgalomnak programja és taktikája áll előttünk néhány évtizedre, arra az egész hosszú korszakra, amelyben a proletariátus erőt gyüjt „a jövő ütközete" számára. Ehhez járul még Marxnak és Engelsnek az angol munkásmozgalomra vonatkozó számos utalása, — utalása arra, hogyan vált ki az ipar „felvirágzása" „a munkások megvásárlására" irányuló kísérleteket („Levélváltás Engels-szel" I. köt. 136. old.) avégből, hogy őket a harctól eltérítsék, — arra, hogy ez a felvirágzás általában hogyan „demoralizálja a munkásokat" (II. köt. 218. old.); hogyan „polgárosodik el az angol proletariátus, olyannyira, hogy „ez a minden nemzetek legpolgáribbja" (az angol) „nyilvánvalóan végül oda akarja vinni a dolgot, hogy a burzsoázia mellett legyen egy polgári arisztokráciája és egy polgári proletariátusa is" (II. köt. 290. old.); hogyan illan el az angol proletariátusból a „forradalmi energia" (III. köt. 124. old.); hogyan kell hosszabb vagy rövidebb ideig várni arra, míg „az angol munkások megszabadulnak látszólagos burzsoá fertőzöttségüktől" (III. köt. 127. old.); hogy mennyire hiányzik az angol munkásmozgalomból a „régi chartista hév" (1866. III. köt. 305. old.); hogyan jutnak az angol munkásvezérek ahhoz az általuk elfoglalt közbülső helyhez „a radikális burzsoá és a munkás között" (Holyoake-ról, IV. köt. 209. old.); hogy Anglia monopóliuma következtében s addig, amíg ez a monopólium fel nem bo-

[1] *Marx.* Anti-Proudhon. II. fej. 5. pont. — *Szerk.*

rul, „a brit munkás semmiképp sem akar továbbmenni" (IV. köt. 433. old.[1]). A gazdasági harc taktikáját Marx, mint látjuk, itt a munkásmozgalom általános menetével *(és kimenetelével)* kapcsolatban bámulatosan átfogó, sokoldalú, dialektikus, valóban forradalmi szempontból vizsgálja.

A „Kommunista kiáltvány" a politikai harc taktikájára vonatkozólag a marxizmus következő alaptételét állította fel:

„A kommunisták a munkásosztály közvetlen céljaiért és érdekeiért küzdenek, de a jelen mozgalomban egyben a mozgalom jövőjét képviselik."[2]

Ez vezette Marxot, amikor 1848-ban támogatta az „agrár forradalom" pártját Lengyelországban, „azt a pártot, amely az 1846-i krakkói felkelést szervezte".[3] Németországban 1848—49-ben Marx a szélső forradalmi demokráciát támogatta és soha később sem vont vissza semmit abból, amit abban az időben a taktikáról mondott. A német burzsoáziát Marx olyan elemnek tekintette, amely „kezdettől fogva hajlamos volt arra, hogy a népet elárulja" (csak a parasztsággal való szövetség hozhatta volna meg a burzsoáziának feladatai teljes megvalósítását) „és hogy a régi társadalom koronás képviselőjével megalkudjék". A német burzsoázia osztályhelyzetéről a burzsoá-demokratikus forradalom korszakában Marx a következő összegező elemzést adta — ez az analízis különben mintája annak a materializmusnak, amely a társadalmat mozgásá-

[1] Az ebben a bekezdésben idézett levelek kelte: Engels — Marxhoz 1851 febr. 5.; Engels — Marxhoz 1857 dec. 17.; Engels — Marxhoz 1857 okt. 7.; Engels — Marxhoz 1863 ápr. 8.; Marx — Engelshez 1863 ápr. 9.; Marx — Engelshez 1866 ápr. 2.; Engels Marxhoz 1869 nov. 19.; Engels — Marxhoz 1881 aug. 11. — *Szerk.*

[2] *Marx—Engels.* A kommunista kiáltvány. Id. kiadás 67. old. — *Szerk.*

[3] Ugyanott.

ban vizsgálja, mégpedig a mozgásnak nem csupán a *mult* felé fordított oldaláról.

„...nem hisz önmagában, nem hisz a népben, a felső rétegek felé — morog, az alsó rétegektől — reszket... a világot rengető vihar megfélemlítette... semmiféle irányban nincs energiája, mindenfelől plagizál... semmi kezdeményező képessége... — átkozott aggástyán, aki arra van kárhoztatva, hogy egy életerős nép első ifjúi felbuzdulását saját elaggott érdekei szerint vezesse..." („Neue Rheinische Zeitung", 1948; l. „Irodalmi hagyaték", III. köt. 212. old.).[1]

Körülbelül húsz évvel később, Engelshez írott levelében Marx az 1848-as forradalom sikertelenségének oka gyanánt azt jelölte meg, hogy a burzsoázia már a szabadságért való puszta harc kilátásának is fölébe helyezte a rabsággal való megbékélést (III. köt. 224. old.).[2] Amikor az 1848—1849-es forradalom korszaka befejeződött, Marx élesen fellépett mindazok ellen, akik forradalmasdit akartak játszani (a Schapper és Willich ellen folytatott harc), azt követelte, hogy tanuljanak meg ennek az új korszaknak megfelelően dolgozni, amely látszólag „békésen" készíti elő az új forradalmakat. Hogy mily szellemben folytatandó munkát követelt Marx, az kiderül a németországi helyzetről a legfeketébb reakció idejéből, 1856-ból származó következő értékeléséből:

„Németországban minden attól fog függeni, hogy lehetséges lesz-e a proletárforradalmat a paraszthaborúnak valamiféle második kiadásával támogatni" („Levélváltás Engels-szel." II. köt. 108. old.).[3]

---

[1] Aus dem literarischen Nachlass. Id. kiadás III. köt. 213. old — *Szerk.*

[2] Marx — Engelshez, 1865 febr. 11. — *Szerk.*

[3] Marx — Engelshez, 1856 ápr. 16. — *Szerk.*

Amíg Németországban a demokratikus (burzsoá) forradalom be nem fejeződött, Marx a szocialista proletariátus taktikájának kérdésében minden figyelmét a parasztság demokratikus energiájának fejlesztésére fordította. Lassalle-ról többek közt éppen azért volt azon a véleményen, hogy „objektíve elárulta az egész munkásmozgalmat Poroszországnak" (III. köt. 210. old.[1]), mert Lassalle a földesurak és a porosz nacionalizmus szekerét tolta.

„Aljasság — írta Engels 1865-ben, megvitatva Marxszal a sajtóban közlendő közös nyilatkozatukat —, amikor valaki egy túlnyomóan földmüvelő országban az ipari munkások nevében csakis a burzsoáziát támadja, de amellett egy szót sem szól a mezőgazdasági proletariátusnak a feudális nemesség által való patriarchális, deressel súlyosbított kizsákmányolásáról" (III. köt. 217. old.[2]).

Az 1864—1870-es évek periódusában, amikor Németországban a burzsoá-demokratikus forradalom befejező korszaka, az a korszak, amelyben Poroszország és Ausztria kizsákmányoló osztályainak harca akörül, hogy ilyen vagy amolyan módon fejezzék-e be ezt a *felülről* csinált forradalmat, vége felé járt, — Marx nemcsak a Bismarck-kal kacérkodó Lassalle-t ítélte el, de rendreutasította Liebknechtet is, aki „osztrákbarát" lett és a partikularizmust vette védelmébe. Marx forradalmi taktikát követelt, amely egyformán kíméletlenül harcol Bismarck ellen is, meg az osztrák-barátok ellen is, olyan taktikát, amely ne a „győzteshez" — a porosz junkerhez — igazodjék, hanem haladéktalanul újra felvegye a forradalmi harcot ellenük azon az *új talajon is*, amelyet a porosz katonai sikerek hoztak létre („Levélváltás Engels-szel." III. köt. 134., 136., 147., 179., 204., 210.,

[1] Engels — Marxhoz, 1865 jan. 27. — *Szerk.*
[2] Engels — Marxhoz, 1865 febr. 5. — *Szerk.*

215., 418., 437., 440—441. old.[1]). Az Internacionále 1870 szeptember 9-én kelt híres felhívásában Marx óva intette a francia proletariátust a túlkorai felkeléstől, de amikor az mégis kitört (1871), akkor Marx elragadtatással üdvözölte az „eget ostromló" tömegek forradalmi iniciatíváját (Marx levele Kugelmannhoz).[2] Az adott helyzetben, mint sok más helyzetben is a forradalmi harc veresége Marx dialektikus materializmusa szempontjából kisebb rosszat jelentett a proletariátus harcának általános menete és *kimenetele* tekintetében, mint az elfoglalt állásokról való lemondás, azoknak harc nélkül való feladása: ez a feladás demoralizálta volna a proletariátust, aláásta volna harcképességét. Marx teljes mértékben értékelte a harc legális eszközeinek kihasználását a politikai pangásnak s a burzsoá legalitás virágzásának korszakaiban, ezért 1877—1878-ban a szocialisták elleni kivételes-törvény kibocsátása után élesen elítélte J. Most „forradalmi frázisait", de nem kevésbbé élesen, ha ugyan nem még élesebben, támadta azt az opportunizmust, amely akkor ideiglenesen úrrá lett a hivatalos szociáldemokrata párton, amely nem tanúsított azonnal kellő szilárdságot, kitartást, forradalmiságot, készséget arra, hogy feleletül a kivételes-törvényre, az illegális harc útjára térjen át (Marx levelei Engelshez, IV. köt., 397., 404., 418., 422., 424. old.,[3] v. ö. a Sorge-hoz írt levelekkel).

A megírás ideje: 1914 július—november

---

[1] Lenin a következő levelekre utal: Marx — Engelshez 1863 jún. 11.; Marx — Engelshez 1863 jún 12.; Engels — Marxhoz 1863 nov 24.; 1864 szept 4.; Marx — Engelshez 1864 dec. 10.; Engels — Marxhoz 1865 jan. 27.; Marx — Engelshez 1865 febr 3.; Engels — Marxhoz 1867 okt. 22.; 1867 dec. 6.; Marx — Engelshez 1867 dec. 17.; Engels — Marxhoz 1867 dec. 19 — *Szerk.*

[2] Marx — Kugelmannhoz 1871 ápr. 12. — *Szerk.*

[3] Lenin a következő levelekre utal: Marx — Engelshez 1877 júl. 23.; 1877 aug. 1.; Engels — Marxhoz 1879 aug. 20.; 1879 szept. 9.; Marx — Engelshez 1879 szept. 10. — *Szerk.*

ENGELS FRIGYES

Milyen lángész tünt le,
Mily szív szünt meg dobogni!

1895 augusztus 5-én (régi naptár szerint július 24-én) Londonban elhúnyt Engels Frigyes. Barátja, Marx Károly után (meghalt 1883-ban) Engels volt a modern proletariátus legnagyszerűbb tudósa és tanítója az egész civilizált világban. Amióta a sors összehozta Marx Károlyt és Engels Frigyest, a két barát életműve közös ügyükké lett. Ezért, hogy megérthessük, hogy mit adott Engels a proletariátusnak, teljesen tisztában kell lennünk azzal, hogy mi a jelentősége Marx tanításának és tevékenységének a modern munkásmozgalom fejlődésében. Marx és Engels elöször mutatták meg, hogy a munkásosztály, követeléseivel együtt, szükségszerű terméke a mai gazdasági rendnek, amely a burzsoáziával együtt elkerülhetetlenül megteremti és megszervezi a proletariátust; megmutatták, hogy nem egyes nemeslelkü személyek jóindulatú próbálkozásai szabadítják meg az emberiséget a ránehezedö nyomortól, hanem a szervezett proletariátus osztályharca. Marx és Engels tudományos munkáikban elöször fejtették ki, hogy a szocializmus nem rajongók kigondolása, hanem a termelöerök fejlödésének végcélja és szükségszerü eredménye a modern társadalomban. Az egész írott történelem mindeddig az osztályharc tör-

története volt, egyes társadalmi osztályok uralmának és győzelmének története más osztályok felett. És ez folytatódni fog mindaddig, amíg el nem tűnnek az osztályharc és az osztályuralom alapjai — a magántulajdon és az anarchikus társadalmi termelés. A proletariátus érdekei ezeknek az alapoknak megszüntetését követelik és ezért ellenük kell irányulnia a szervezett munkások öntudatos osztályharcának. Minden osztályharc pedig politikai harc.

Marx és Engels nézeteit most elsajátította a felszabadításáért harcoló egész proletariátus, de amikor a 40-es években a két barát részt vett korának szocialista irodalmában és társadalmi mozgalmaiban, az ilyen nézetek teljesen újak voltak. Akkor sok volt a tehetséges és tehetségtelen, becsületes és becstelen ember, akik belevetették magukat a politikai szabadságért folyó harcba, a cárok, a rendőrség, a papok önkényuralma elleni harcba és nem láttak ellentétet a burzsoázia és a proletariátus érdekei között. Ezek az emberek még annak a gondolatától is irtóztak, hogy a munkások mint önálló társadalmi erő léphetnek fel. Másrészről sok olyan, néha zseniális álmodozó volt, aki azt gondolta, hogy csak meg kell győzni a hatalom urait és az uralkodó osztályokat a mai társadalmi rendszer igazságtalanságáról és akkor könnyű lesz megteremteni a földön a békét és az általános jólétet. Harc nélkül elérhető szocializmusról álmodoztak. Végül pedig majdnem valamennyi akkori szocialista és általában a munkásosztály barátai a proletariátusban csak *fekélyt* láttak és rémülve nézték, hogy az ipar növekedésével nő ez a fekély is. Ezért mindannyian azon törték a fejüket, hogy miként lehetne megállítani az ipar és a proletariátus fejlődését, megállítani a „történelem kerekét". A proletariátus fejlődésétől való általános félelemmel ellentétben Marx és Engels minden reményüket a proletariátus folytonos növekedéséhez fűzték. Minél több a proletár, annál nagyobb a proletariátusnak, mint forradalmi osztály-

nak az ereje, annál közelebb van és annál lehetségesebb a szocializmus. Marx és Engels érdemeit a munkásosztály körül néhány szóban összefoglalhatjuk: önmegismerésre és öntudatra nevelték a munkásosztályt és az ábrándozások helyére a tudományt állították.

Ezért kell minden munkásnak Engels nevét és életét ismernie és ezért kell a mi gyüjteményes kötetünknek — melynek, mint összes közléseinknek, az a célja, hogy felébressze az orosz munkások osztályöntudatát — a modern proletariátus két nagy tanítója egyikének, Engels Frigyesnek életéről és működéséről is leírást tartalmaznia.

Engels 1820-ban született Barmen városában, a porosz királyság rajnai tartományában. Atyja gyáros volt. 1838-ban családi körülmények folytán kénytelen volt gimnáziumi tanulmányait félbeszakítani és segédi állást vállalt egy brémai kereskedelmi cégnél. A kereskedelemmel való foglalkozás nem akadályozta meg Engelst abban, hogy tudományos és politikai képzettségét fejlessze. Már gimnazista korában meggyülölte az önkényuralmat és a hivatalnoki önkényt. Filozófiai tanulmányai tovább vezették. Akkoriban a német filozófiában Hegel tanítása volt az uralkodó és Engels Hegel követőjévé lett. Maga Hegel ugyan az abszolutista porosz állam tisztelője volt, amelynek szolgálatában állt mint a berlini egyetem tanára, de Hegel *tanítása* forradalmi volt. Hegel hite az emberi értelemben és annak jogaiban és a hegeli filozófiának alaptétele, hogy a világ állandó változási és fejlődési folyamatban van, a berlini filozófus ama tanítványait, akik nem akartak a valósággal megbékülni, arra a gondolatra vezették, hogy a valósággal való harc is, a fennálló igazságtalanság és uralkodó rossz ellen való harc is az örök fejlődés világtörvényében gyökerezik. Ha minden fejlődik, ha az intézmények sorsa az, hogy más intézmények váltsák fel őket — miért tartson akkor örökké a porosz király vagy az orosz cár önkényuralma, egy elenyésző ki-

sebbség gazdagodása az óriási többség rovására, a burzsoázia uralma a nép felett? Hegel filozófiája a szellem és az eszmék fejlődéséről beszélt, *idealista* filozófia volt. A szellem fejlődéséből vezette le a természet, az ember és az emberi, társadalmi viszonyok fejlődését. Marx és Engels, akik megtartották Hegel gondolatát az örök fejlődési folyamatról,[1] elvetették az előre elfogadott idealista szemléletet; az életet figyelve felismerték, hogy nem a szellem fejlődése magyarázza a természet fejlődését, hanem ellenkezőleg, a szellem a természetben, az anyagban leli magyarázatát... Hegellel és a többi hegeliánussal ellentétben Marx és Engels materialisták voltak. A világot és az emberiséget materialista szempontból nézték és azt látták, hogy miként az összes természeti jelenségek alapját materiális okok képezik, úgy az emberi társadalom fejlődését is az anyagi, a termelőerők fejlődése határozza meg. A termelőerők fejlődésétől függnek azok a viszonyok, melyekbe az emberek akkor lépnek egymással, amikor az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló tárgyakat termelik. És ezekben a viszonyokban rejlik a társadalmi élet minden jelenségének, az emberi törekvéseknek, eszméknek és törvényeknek magyarázata. A termelőerők fejlődése olyan társadalmi viszonyokat teremt, melyek a magántulajdonra támaszkodnak, most azonban azt látjuk, hogy a termelőerők ugyanazon fejlődése elveszi a többségtől a tulajdont és azt az elenyésző kisebbség kezében összpontosítja. A termelőerők fejlődése megsemmisíti a mostani társadalmi rendszer alapját, a tulajdont, ez a fejlődés maga törekszik a cél felé, melyet a szocialisták tűztek maguk elé. A szocialistáknak csak meg kell érteniök, hogy a mai társadalomban elfoglalt helyzetük folytán milyen tár-

[1] Marx és Engels nem egyszer mutattak rá arra, hogy szellemi fejlődésükben sokat köszönhetnek a nagy német filozófusoknak és különösen Hegelnek. „A német filozófia nélkül — mondja Engels — nem létezne tudományos szocializmus sem".

sadalmi erőnek érdeke az, hogy a szocializmus megvalósuljon és ezt az erőt át kell hatniok érdekeiknek és történelmi feladatuknak tudatával. Ez az erő — a proletariátus. Engels ezzel az erővel Angliában, az angol ipar központjában, Manchesterben ismerkedett meg, ahová 1842-ben költözött, amikor egy kereskedelmi vállalat szolgálatába lépett, amelynek egyik részvényese Engels apja volt. Itt Engels nemcsak azzal foglalkozott, hogy a gyár irodájában ült, — bejárta a piszkos városnegyedeket, ahol a munkások tengődtek, saját szemével látta nyomorukat és ínségüket. De Engels nem elégedett meg személyes megfigyelésekkel, hanem mindent elolvasott, amit előtte az angol munkásosztály helyzetéről írtak, gondosan tanulmányozta mindazokat a hivatalos okmányokat, melyekhez hozzá tudott férni. E tanulmányok és megfigyelések gyümölcse volt 1845-ben megjelent könyve: „A munkásosztály helyzete Angliában". Fentebb már rámutattunk arra, hogy miben áll Engelsnek, mint „A munkásosztály helyzete Angliában" c. mű szerzőjének főérdeme. Engels előtt is igen sokan leírták a proletariátus szenvedéseit és mutattak rá arra, hogy a proletariátuson segíteni kell. Engels *elsőnek* mondotta, hogy a proletariátus *nemcsak* szenvedő osztály; hogy éppen ez a gyalázatos gazdasági helyzet, melyben a proletariátus van, löki feltartóztathatatlanul előre és kényszeríti arra, hogy harcoljon végleges felszabadulásáért. A harcoló proletariátus pedig *önmaga fog segíteni magán.* A munkásosztály politikai mozgalma elkerülhetetlenül oda vezet, hogy a munkások tudatára ébrednek annak, hogy számukra a szocializmuson kívül nincsen kiút. Másrészről a szocializmus csak akkor válik erővé, ha a munkás-*osztály politikai* harcának céljává lesz. Ezek Engels az angol munkás helyzetéről írt könyvének alapgondolatai, olyan gondolatok, melyeket most az egész gondolkodó és harcoló proletariátus magáévá tett, de amelyek akkoriban teljesen újak voltak. E gondolatokat En-

gels vonzó módon megírt könyvben fejtette ki, melyet bőven illusztrált az angol proletariátus nyomorát leíró őszinte és megrázó képekkel. Ez a könyv borzalmas vádirat volt a kapitalizmus és a burzsoázia ellen. Rendkívül mély benyomást keltett. Engels könyvére mindenütt úgy kezdtek hivatkozni, mint amely a modern proletariátus helyzetéről a leghűbb képet adja. És valóban: sem 1845 előtt, sem később nem jelent meg egyetlen leírás sem, amely a munkásosztály nyomoráról ilyen világos és igaz képet nyujtana.

Szocialistává Engels csak Angliában lett. Manchesterben összeköttetésbe lépett az akkori angol munkásmozgalom vezetőivel és dolgozni kezdett az angol szocialista sajtónak. 1844-ben, amikor visszatért Németországba, átutazóban megismerkedett Párizsban Marx-szal, akivel már azelőtt is levelezett. Marx Párizsban a francia szocialisták és a francia élet hatása alatt szintén szocialistává lett. Itt a két barát együttesen írt egy könyvet: „A szent család vagy a kritikus kritika kritikája". Ez a könyv, mely egy évvel „A munkásosztály helyzete Angliában" c. mü előtt jelent meg és melyet nagyobbrészt Marx írt, annak a forradalmi materialista szocializmusnak az alapgondolatait tartalmazza, amelynek vezető eszméit fentebb kifejtettük. „A szent család" — a filozófus Bauer fivéreknek és követőiknek tréfás elnevezése. Ezek az urak olyan kritikát prédikáltak, mely felette áll minden valóságnak, felette áll a pártoknak és a politikának, mely tagad minden gyakorlati tevékenységet és csupán a környező világ és a benne történő események „kritikai" szemléletére szorítkozik. Bauer úrék félvállról tekintettek a proletariátusra, mint valami kritikátlan tömegre. Ezzel az ostoba és ártalmas irányzattal Marx és Engels nagy erővel szálltak szembe. A valódi emberi egyéniség nevében, az uralkodó osztályoktól és az államtól megtaposott munkás nevében nem szemlélődést, hanem egy jobb társadalmi rendért való harcot követelnek. Azt az erőt, mely ilyen harcra

képes és ilyen harcban érdekelve van, ők természetesen a proletariátusban látják. Engels még a „Szent család" megjelenése előtt Marx és Ruge „Deutsch-Französische Jahrbücher"-jében közölte „A politikai gazdaságtan kritikájának vázlata" c. munkáját, ahol a szocializmus szempontjából vizsgálta meg a mai gazdasági rend alapvető jelenségeit, mint amelyek szükségszerű következményei a magántulajdon uralmának. Az Engels-szel való kapcsolat kétségkívül hozzájárult Marx elhatározásához, hogy politikai gazdaságtannal foglalkozzék, azzal a tudománnyal, melynek terén művei egész forradalmat idéztek elő.

1845-től 1847-ig Engels Brüsszelben és Párizsban időzött, ahol tudományos tanulmányait összekapcsolta a Brüsszel és Párizs német munkásai között folytatott gyakorlati tevékenységgel. Itt Engels és Marx kapcsolatba léptek a titkos német „Kommunista Szövetség"-gel, amely megbízta őket, hogy fejtsék ki az általuk kidolgozott szocializmus alapelveit. Így született meg Marx és Engels 1848-ban megjelent híres műve, „A Kommunista Párt kiáltványa". Ez a kis könyvecske kötetekkel ér fel: szelleme mindmáig élteti és mozgatja a civilizált világ egész szervezett és harcoló proletariátusát.

Az 1848-as forradalom, mely először Franciaországban tört ki, majd pedig Nyugat-Európa más országaira is kiterjedt, Marxot és Engelst visszavitte hazájába. Itt, Poroszország Rajna-vidékén, a Kölnben megjelenő demokratikus „Neue Rheinische Zeitung"-ot (Új Rajnai Ujság) vezették. A két barát lelke volt a poroszországi Rajna-tartomány összes forradalmi demokratikus törekvéseinek. A végsőkig védelmezték a nép és a szabadság érdekeit a reakció erőivel szemben. Tudvalevő, hogy az utóbbiak győztek. A „Neue Rheinische Zeitung"-ot betiltották, Marxot, aki emigráns élete alatt elvesztette porosz alattvalói jogait, kiutasították, Engels pedig résztvett a nép fegyveres felkelésében. Három

csatában küzdött a szabadságért és miután a felkelők vereséget szenvedtek, Svájcon keresztül Londonba menekült.

Ide költözött Marx is. Engels nemsokára újra alkalmazottja, később pedig részvényese lett annak a manchesteri kereskedelmi vállalatnak, amelynél a 40-es években dolgozott. 1870-ig Manchesterben élt, Marx pedig Londonban, ami nem akadályozta őket abban, hogy a legélénkebb szellemi érintkezésben álljanak egymással: majdnem naponta leveleztek. E levelezés során a barátok kicserélték nézeteiket és ismereteiket és közösen folytatták a tudományos szocializmus kidolgozását. 1870-ben Engels átköltözött Londonba és 1883-ig, Marx haláláig, folytatódott intenzív munkával telített közös szellemi életük. Ennek a gyümölcse — Marx részéről — „A tőke" volt, korunknak legnagyobb alkotása a politikai gazdaságtan terén, Engels részéről pedig — a nagyobb és kisebb munkák egész serege. Marx a kapitalista gazdaság bonyolult jelenségeinek elemzésén dolgozott. Engels rendkívüli könnyedséggel megírt, gyakran polemikus jellegű munkákban a materialista történelem-felfogás és Marx gazdasági elmélete szellemében világította meg a legáltalánosabb tudományos kérdéseket és a múlt és jelen legkülönbözőbb jelenségeit. Engels e munkái közül a következőket említjük fel: Dühring ellen írt polemikus művét[1] (itt Engels vizsgálat alá veszi a filozófia, a természettudomány és a társadalomtudomány legnagyobb problémáit)[2], „A család, a magántulajdon és az állam eredete"[3] (orosz fordításban Szt. Péterváron jelent meg, 3. kiadás

[1] Az „Anti-Dühring"-et Engels 1877—78-ban írta. Magyar kiadása: Szikra 1948. — *Szerk.*

[2] Csodálatosan tartalmas és tanulságos könyv ez. Sajnos, csak a szocializmus fejlődésének történeti vázlatát tartalmazó kis részt fordították oroszra. (A tudományos szocializmus fejlődése. 2 kiadás Genf 1892) (Az „Anti-Dühring" — Hogyan forradalmasítja E. Dühring úr a tudományt — első teljes orosz fordítása 1904-ben jelent meg. — *Szerk.*)

[3] Első német kiad.: 1884. Magyar kiadása: Szikra 1948. — *Szerk.*

1895), „Ludwig Feuerbach“[1] (orosz fordítás G. Plechánov jegyzeteivel, Genf, 1892), cikk az orosz kormány külpolitikájáról (oroszra lefordítva a genfi „Szociáldemokrát“ 1. és 2. számában), kitünő cikkek a lakáskérdésről és végül két rövid, de nagyon értékes cikk Oroszország gazdasági fejlődéséről („Engels Frigyes Oroszországról“, oroszra fordította Zaszulics V. I., Genf, 1894). Marx meghalt anélkül, hogy „A tőkéről“ szóló hatalmas művének végleges kidolgozását befejezte volna. Ellenben a nyers kidolgozás már megvolt, és most Engels, barátja halála után, hozzáfogott a nehéz munkához, hogy „A tőke“ II. és III. kötetét feldolgozza és kiadja. 1885-ben kiadta a második kötetet, 1894-ben a harmadikat (a IV. kötetet már nem tudta feldolgozni). E két kötet kiadása rendkívül sok munkát vett igénybe. Adler osztrák szociáldemokrata joggal mondta, hogy Engels „A tőke“ II. és III. kötetének kiadásával zseniális barátjának nagyszerű emlékművet állított, amelyre, anélkül, hogy akarta volna, eltörölhetetlen betükkel odavéste saját nevét. Valóban, „A tőke“ e két kötete kettőjük műve: Marxé és Engelsé. Régi legendák szólnak a barátság különféle megható példáiról. Az európai proletariátus elmondhatja, hogy tudományát két olyan tudós és harcos teremtette meg, akiknek viszonya felülmúlja a régiek legmeghatóbb legendáit az emberi barátságról. Engels mindig — és általában teljes joggal — Marxot helyezte előtérbe. Egy régi barátjának ezt írja: „Marx mellett én a második hegedűt játszottam.“ Szeretete az élő Marx iránt és a tisztelet, mellyel az elhalt Marx emlékének adózott, határtalan volt. Ennek a kemény harcosnak és szigorú gondolkodónak mélyen szerető lelke volt.

---

[1] Irta 1886-ban. Könyvalakban németül először 1888-ban jelent meg. Magyar fordítása: *Engels*. L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. (A marxizmus-leninizmus kis könyvtára 3. sz.) Szikra 1949. — *Szerk.*

Az 1848—49-i mozgalom után a számüzetésben Marx és Engels nemcsak tudománnyal foglalkoztak. Marx 1864-ben megalapította a „Nemzetközi Munkásszövetség"-et és egy egész évtizeden át vezette ezt a szövetséget. Engels is élénk részt vett munkájában. A „Nemzetközi Munkásszövetség"-nek tevékenysége, amely Marx elgondolása szerint az egész világ proletárjaira kiterjedt, óriási jelentőséggel bírt a munkásmozgalom fejlődésében. De a „Nemzetközi Munkásszövetség" feloszlatása után, a 70-es években sem szünt meg Marxnak és Engelsnek, mint a munkásosztály egyesítőinek szerepe. Ellenkezőleg: azt mondhatjuk, hogy jelentőségük, mint a munkásmozgalom szellemi vezetőinek jelentősége, állandóan növekedett, mert maga a mozgalom is szüntelenül nőtt. Marx halála után Engels egyedül töltötte be az európai szocialisták tanácsadója és vezetője szerepét. Hozzá egyaránt fordultak tanácsért és útmutatásért mind a német szocialisták, akiknek ereje a kormányüldözések ellenére gyorsan és szüntelenül nőtt, mind az elmaradt országok képviselői, például a spanyolok, a románok, az oroszok, akiknek első lépéseiket kellett átgondolniok és mérlegelniök. Mindannyian merítettek az öreg Engels tudásának és tapasztalatainak gazdag kincstárából.

Marx és Engels, akik mindketten ismerték az orosz nyelvet és orosz könyveket olvastak, élénken érdeklődtek Oroszország iránt. Rokonszenvvel követték az orosz forradalmi mozgalmat és kapcsolatokat tartottak fenn az orosz forradalmárokkal. Mindketten *demokratából* lettek szocialistává és a politikai önkény *gyűlöletének* demokratikus érzése rendkívül erős volt bennük. Ez a közvetlen politikai érzék, párosulva a politikai önkény s gazdasági elnyomás összefüggésének mély elméleti megértésével, valamint a gazdag élettapasztalat, éppen *politikai* tekintetben rendkívül finom érzékűvé tették Marxot és Engelst. Ezért az orosz forradalmárok kisszámú csapatának hősies harca a hatal-

mas cári kormány ellen a legrokonszenvesebb visszhangra talált e kipróbált forradalmárok lelkében. Ellenben azt a hajlandóságot, hogy látszólagos gazdasági előnyök kedvéért elforduljanak az orosz szocialisták legközvetlenebb és legfontosabb feladatától — a politikai szabadság kivívásától —, természetesen gyanúsnak találták, sőt egyenesen a szociális forradalom nagy ügye elárulásának tartották. „A proletariátus felszabadítása csak magának a proletariátusnak műve lehet" — ezt tanították szüntelenül Marx és Engels. Hogy azonban a proletariátus a maga gazdasági felszabadulásáért harcolhasson, ki kell vívnia magának bizonyos *politikai* jogokat. Ezenkívül mind Marx, mind Engels világosan látták, hogy az oroszországi politikai forradalomnak óriási jelentősége lesz a nyugateurópai munkásmozgalom számára is. Az önkényuralmi Oroszország mindig támasza volt az egész európai reakciónak. Oroszország rendkívül előnyös nemzetközi helyzete az 1870-es háború után, mely hosszú időre elbintette a viszály magvát Németország és Franciaország között, természetesen csak növelte az önkényuralmi Oroszországnak, mint reakciós erőnek jelentőségét. Csak a szabad Oroszország, amelynek nincs szüksége sem a lengyelek, finnek, németek, örmények és más kis népek elnyomására, sem pedig arra, hogy állandóan viszályt szítson Franciaország és Németország között, csak a szabad Oroszország teszi majd lehetővé a mai Európának, hogy fellélegezhessék a háborúkkal járó terhektől, meggyengítse majd az összes reakciós elemeket Európában és fokozza az európai munkásosztály erejét. Ezért van az, hogy Engels a nyugati munkásmozgalom sikere érdekében is forrón kívánta, hogy Oroszországban meghonosodjanak a politikai szabadságjogok. Az orosz forradalmárok legjobb barátjukat vesztették el benne.

Örökre megőrizzük Engels Frigyesnek, a proletariátus nagy harcosának és tanítójának emlékét!

A megírás ideje: 1895 ősze.

A MARXIZMUS HAROM FORRASA ÉS HAROM ALKOTÓRÉSZE

Marx tanítása az egész civilizált világon a burzsoá tudománynak (a hivatalosnak és a liberálisnak egyaránt) legnagyobb ellenségeskedését és gyülöletét váltja ki maga ellen. A burzsoá tudomány a marxizmusban valami „ártalmas szekta"-félét lát. Más állásfoglalást nem is lehet tőle várni, mert „elfogulatlan" társadalmi tudomány nem lehetséges olyan társadalomban, amely az osztályharcon épül fel. Így vagy amúgy, de az *egész* hivatalos és liberális tudomány *védelmezi* a bérrabszolgaságot, a marxizmus viszont könyörtelenül hadat üzen ennek a rabszolgaságnak. A bérrabszolgaság társadalmában elfogulatlan tudományt várni — ez éppoly bárgyú naivság lenne, mint elfogulatlanságot várni a gyárosoktól abban a kérdésben, hogy fel kell-e emelni a munkások bérét a tőke profitjának rovására.

De ez még nem minden. A filozófia története és a társadalmi tudományok története teljes világossággal mutatja, hogy a marxizmusban nyoma sincs semmiféle „szektáriusságnak", hogy a marxizmus nem valami begubózott, megcsontosodott tanítás, amely a civilizált világ fejlödésének országútjától *távol* jött létre. Ellenkezőleg, Marx lángelméje éppen abban nyilatkozik meg, hogy azokra a kérdésekre adott választ, melyeket az emberiség leghaladottabb elméi már felvetettek. Marx tanítása a filozófia, a politikai gaz-

daságtan és a szocializmus legnagyobb képviselői tanításának egyenes és közvetlen *folytatásaként* jött létre.

Marx tanítása mindenható erejű, mert igaz. Teljes és összhangzatos tanítás ez, mely az embereknek egységes világnézetet nyujt, olyat, amely semilyen babonával, semilyen reakcióval, a burzsoá elnyomás semilyen védelmével nem egyeztethető össze. Jogos örököse a legjobbnak, amit az emberiség a XIX. század folyamán a német filozófia, az angol politikai gazdaságtan, a francia szocializmus képében alkotott.

A marxizmusnak erről a három forrásáról és egyben három alkotórészéről fogunk röviden beszélni.

I

A marxizmus filozófiája *a materializmus*. Európa egész újabbkori története folyamán s különösen a XVIII. század végén Franciaországban, ahol döntő harc játszódott le mindenféle középkori limlom ellen, az intézményekben és az eszmékben uralkodó hűbériség ellen, a materializmus bizonyult az egyetlen következetes filozófiának, amely hü maradt a természettudományok minden tanításához, ellenségesen állt szemben a babonákkal, az álszenteskedéssel stb. A demokrácia ellenségei ezért minden erejükkel azon voltak, hogy „megcáfolják", aláássák, megrágalmazzák a materializmust, és védelmükbe vették a filozófiai idealizmus különböző formáit, amely végeredményben, egy vagy más módon, mindig a vallást védelmezi vagy támogatja.

Marx és Engels a legelszántabban síkraszálltak a filozófiai materializmusért és nem egyszer magyarázták, hogy milyen mélységesen hibás bárminemü eltérés ettől az alaptól. Nézeteik a legvilágosabban és legrészletesebben Engels „Ludwig Feuerbach" és „Anti-Dühring" c. müveiben vannak kifejtve, amelyek éppúgy, mint a „Kommunista kiáltvány", minden öntudatos munkás kézikönyvei.

De Marx nem állt meg a XVIII. század materializmusánál, hanem továbbfejlesztette a filozófiát. Gazdagította a német klasszikus filozófia, különösen Hegel rendszerének vívmányaival, amely a továbbiakban Feuerbach materializmusához vezetett. E vívmányok legfőbbje a *dialektika*: vagyis a fejlődésről szóló tanítás, annak legteljesebb, legmélyebb és minden egyoldalúságtól mentes formájában, az örök fejlődésben levő anyag tükröződését adó emberi tudás viszonylagosságáról szóló tanítás. A természettudomány legújabb felfedezései — a rádium, az elektronok, az elemek átalakulása — fényesen igazolták Marx dialektikus materializmusát, a polgári filozófusok tanai ellenére, amelyek „új" visszatéréseket tartalmaznak a régi, rothadt idealizmushoz.

Elmélyítvén és kifejlesztvén a filozófiai materializmust, Marx végig is vitte azt: a természetre vonatkozó megismerését kiterjesztette az *emberi társadalom* megismerésére. Marx *történelmi materializmusa* a tudományos gondolkodás hatalmas vívmánya volt. A történelemre és a politikára vonatkozó nézetekben eladdig uralkodó zűrzavar és önkény helyébe bámulatosan egyöntetű és összhangzatos tudományos elmélet lépett, amely megmutatta, hogyan fejlődik a társadalmi élet egyik formájából — a termelőerők növekedése következtében — egy másik, magasabbrendű forma — például a jobbágyrendszerből a kapitalizmus.

Mint ahogy az emberi megismerés visszatükrözi a tőle függetlenül létező természetet, vagyis a fejlődésben levő anyagot, éppúgy az ember *társadalmi megismerése* (azaz a különböző filozófiai, vallási, politikai stb. nézetek és tanítások) visszatükrözi a társadalom *gazdasági szerkezetét*. A politikai intézmények gazdasági alapon emelkedő felépítmények. Látjuk például, hogy a modern európai államok különböző politikai formái arra szolgálnak, hogy

megszilárdítsák a burzsoázia uralmát a proletariátus felett.

Marx filozófiája a végigvitt filozófiai materializmus, mely az emberiségnek — különösen pedig a munkásosztálynak — a megismerés hatalmas eszközeit adta.

II

Marx, miután felismerte, hogy a gazdasági szerkezet az az alap, amelyen a politikai felépítmény emelkedik, mindennél nagyobb figyelmet fordított ennek a gazdasági szerkezetnek tanulmányozására. Főművét — „A tőké"-t — Marx a modern, vagyis a kapitalista társadalom gazdasági szerkezete tanulmányozásának szentelte.

A Marxot megelőző klasszikus politikai gazdaságtan Angliában, a legfejlettebb kapitalista országban, alakult ki. Adam Smith és David Ricardo, a gazdasági szerkezetet tanulmányozva, megvetették a *munkaértékelmélet* alapját. Marx folytatta az ő művüket. Szilárdan megalapozta és következetesen továbbfejlesztette ezt az elméletet. Kimutatta, hogy minden áru értékét az áru előállítására fordított társadalmilag szükséges munkaidő mennyisége határozza meg.

Ott, ahol a polgári közgazdászok tárgyak közötti viszonyt láttak (áru cseréjét áru ellenében), Marx ott *emberek közötti viszonyt* tárt fel. Az áruk kicserélése az egyes termelők közötti, a piac közvetítésével létrejött kapcsolatot fejezi ki. A *pénz* azt jelenti, hogy ez a kapcsolat egyre szorosabbá válik és elszakíthatatlanul egy egésszé fűzi össze az egyes termelők egész gazdasági életét. A *tőke* ennek a kapcsolatnak további fejlődését jelenti: áruvá válik az ember munkaereje. A bérmunkás eladja munkaerejét a föld, a gyár, a munkaeszközök tulajdonosának. A munkás munkanapjának egy részét arra fordítja,

hogy fedezze önmaga és családja fenntartásának költségeit (munkabér), a munkanap másik részében pedig ingyen dolgozik, a kapitalistának termeli az *értéktöbbletet*, a profit forrását, a tőkésosztály gazdagságának forrását.

Az értéktöbbletről szóló tanítás Marx gazdasági elméletének sarkköve.

A tőke, melyet a munkás munkája hozott létre, lenyomja a munkást, tönkreteszi a kistulajdonosokat és létrehozza a munkanélküliek hadseregét. Az iparban a nagyüzem győzelme szembeötlő, de a mezőgazdaságban is ugyanezt a jelenséget látjuk: a nagyüzemű kapitalista mezőgazdaság fölénye egyre nő, a gépek alkalmazása egyre nagyobb méreteket ölt, a parasztság a pénztőke hurokjába kerül, hanyatlik és tönkremegy az elmaradt technika nyomása alatt. A mezőgazdaságban mások a kistermelés hanyatlásának formái, de maga a hanyatlás kétségtelen tény.

A kistermelést tönkretéve, a tőke a munka termelékenységének fokozódását idézi elő és monopolhelyzetet teremt a legnagyobb tőkések egyesülései számára. A termelés maga egyre társadalmibbá válik, a munkások százezrei és milliói kapcsolódnak be a tervszerű gazdasági szervezetbe — de a közös munka termékét elsajátítja a maroknyi tőkés. Nő a termelés anarchiája, egymást érik a válságok, egyre veszettebb a hajsza a piacok után, egyre bizonytalanabb a néptömegek megélhetése.

A tőkésrendszer, amikor a munkásoknak a tőkétől való függését fokozza, egyszersmind létrehozza az egyesített munka óriási hatalmát.

Marx végigkísérte a kapitalizmus fejlődését az árugazdaság első csiráitól, az egyszerű cserétől, legmagasabb formájáig, a nagyüzemi termelésig.

S valamennyi kapitalista ország tapasztalatai, a régieké és az újaké egyaránt, évről évre mind több és több

munkásnak mutatják meg szemléltetően Marx e tanításának helyességét.

A kapitalizmus az egész világon győzött, de ez a győzelem csak előjátéka a munka győzelmének a tőke fölött.

•

III

Amikor a jobbágyrendszer megdőlt és világrajött a „*szabad*" kapitalista társadalom — legott kitűnt, hogy ez a szabadság nem más, mint a dolgozók elnyomásának és kizsákmányolásának új rendszere. Nyomban különféle szocialista tanok keletkeztek, mint ennek az elnyomásnak tükröződései és mint tiltakozás ellene. Ámde a kezdeti szocializmus *utópista* szocializmus volt. Bírálta a kapitalista társadalmat, elítélte, átkozta azt, megsemmisüléséről álmodozott, egy jobb rendről képzelgett, igyekezett meggyőzni a gazdagokat a kizsákmányolás erkölcstelenségéről.

Az utópista szocializmus azonban nem tudta megmutatni az igazi kivezető utat. Nem tudta sem a kapitalizmus alatti bérrabság lényegét megmagyarázni, sem a kapitalizmus fejlődésének törvényeit feltárni, sem azt a *társadalmi erőt* megtalálni, amely képes arra, hogy egy új társadalom alkotója legyen.

Közben azok a viharos forradalmak, amelyek a hűbériség, a jobbágyrendszer bukásával Európában mindenütt és főleg Franciaországban együttjártak, mind szembeötlőbben tárták fel, mint az egész fejlődés alapját és annak mozgatóerejét, az *osztályok harcát*.

A politikai szabadság egyetlen győzelmét sem vívták ki a jobbágytartók osztálya felett anélkül, hogy ne kellett volna elkeseredett ellenállással megküzdeni. Egyetlen kapitalista ország sem alakult ki többé vagy kevésbbé szabad demokratikus alapon anélkül, hogy a tőkés társadalom különböző osztályai élethalálharcot ne vívtak volna egymással.

Marx zsenialitása abban áll, hogy ebből mindenki más nál előbb tudta levonni és következetesen keresztülvinni azt a tanulságot, amelyre a világtörténelem tanít. Ez a tanulság az *osztályharcról* szóló tanítás.

Az emberek a politikában mindig az ámítás és önámítás együgyű áldozatai voltak és lesznek, amíg meg nem tanulják azt, hogy akármely erkölcsi, vallási, politikai és szociális frázis, nyilatkozat, ígéret mögött felismerjék az egyik vagy a másik osztály *érdekeit*. A reformok és javítgatások híveit a régi rend védelmezői mindig rá fogják szedni, amíg azok meg nem értik, hogy minden régi intézmény, bármily képtelennek és rothadtnak lássék is, egyik vagy másik uralkodó osztály erejére támaszkodik. Arra pedig, hogy ezeknek az osztályoknak az ellenállását megtörjük, *csak egy* mód van: meg kell találni magában a bennünket környező társadalomban, fel kell világosítani és harcra kell szervezni azokat az erőket, amelyek olyan erővé válhatnak — és társadalmi helyzetüknél fogva olyan erővé *kell* válniok —, mely képes arra, hogy a régit elsöpörje s az újat megalkossa.

Csakis Marx filozófiai materializmusa mutatta meg a proletariátusnak a kivezető utat abból a szellemi rabságból, amelyben az összes elnyomott osztályok mindmáig tengődtek. Csakis Marx gazdasági elmélete magyarázta meg a proletariátus valódi helyzetét a kapitalizmus általános rendjében.

Szerte a világon — Amerikától Japánig és Svédországtól Dél-Afrikáig — sokasodnak a proletariátus önálló szervezetei. A proletariátus pedig, osztályharcát folytatva, felvilágosul és nevelődik, megszabadul a polgári társadalom előítéleteitől, egyre szorosabban tömörül s megtanulja helyesen felbecsülni sikereit, megedzi erőit és növekszik feltartóztathatatlanul.

A megírás ideje: 1913 március.

Egy ismeretes mondás úgy szól: ha a geometria sarktételei az emberek érdekeibe ütköznének, minden bizonnyal megcáfolnák őket. Azok a természettudományi elméletek, amelyek a teológia régi előítéleteibe ütköztek, a legádázabb harcot idézték és idézik fel mind a mai napig. Nem csoda, hogy Marx tanítása, mely közvetlenül a modern társadalom élenjáró osztályának felvilágosítását és megszervezését szolgálja, megmutatja ennek az osztálynak a feladatait és behizonyítja, hogy a mai rendet — a gazdasági fejlődés következtében — elkerülhetetlenül fel fogja váltani egy új rend, nem csoda, hogy ennek a tanításnak harc árán kellett megtennie az élet útján minden egyes lépését.

Nem érdemes beszélni a burzsoá tudományról és filozófiáról, amelyet hivatalos professzorok hivatalos szellemben tanítanak, hogy a birtokos osztályok serdülő fiatalságának agyát eltompítsák s azt a külső és belső ellenségek elleni harcra „idomítsák". Ez a tudomány hallani sem akar a marxizmusról, melyet megcáfoltnak és megsemmisítettnek nyilvánít; fiatal tudósok, akik a szocializmus megcáfolása révén csinálnak karriert és tehetetlen aggastyánok, mindenféle elavult „rendszer" hagyatékának hű őrei, egyforma buzgalommal esnek neki Marxnak. A marxizmus növekedésének, annak, hogy eszméi a munkásosztályban elterjed-

nek és megerösödnek, elkerülhetetlen következménye, hogy ezek a polgári kirohanások a marxizmus ellen egyre számosabbak és élesebbek lesznek, a marxizmus azonban, valahányszor a hivatalos tudomány „megsemmisíti", mindig eröteljesebbé, edzettebbé és élettöl duzzadóbbá válik.

De még a munkásosztály harcával összefüggö s föleg a proletariátus soraiban elterjedt tanok között is a marxizmus korántsem szilárdította meg a maga helyzetét egy csapásra.

Létezésének első félszázadában (a XIX. század 40-es éveitől számítva) a marxizmus olyan elméletekkel állt harcban, amelyek gyökerükben ellenségesek voltak vele szemben. A 40-es évek első felében Marx és Engels a radikális ifjú-hegeliánusokkal számoltak le, akik a filozófiai idealizmus álláspontján álltak. A 40-es évek végén a gazdasági tanok terén folytatott harc lép előtérbe — a proudhonizmus ellen. Az ötvenes évek meghozzák e harc betetözését: a viharos 1848-as évben felmerült pártok és tanok kritikáját. A 60-as években a harc az általános elmélet teréről áttereiödik olyan térre, amely közelebb áll a közvetlen munkásmozgalomhoz: a bakunizmus kiüzése az Internacionáléból. A 70-es évek elején Németországban rövid időre előtérbe lép a proudhonista Mühlberger; — a 70-es évek végén a pozitivista Dühring. De az egyik is, a másik is már csak elenyésző befolyást gyakorol a proletariátusra. A marxizmus már kétségkívül győzedelmeskedik a munkásmozgalom minden más ideológiáján.

Ez a győzelem a mult század 90-es éveinek beálltáig alapvonásaiban teljessé vált. Még a latin államokban is, amelyekben a proudhonizmus hagyományai a legtovább éltek, a munkáspártok programjukat és taktikájukat ténylegesen marxista alapon építették fel. A munkásmozgalom újjáéledt nemzetközi szervezete — időszakos nemzetközi kongresszusok formájában — azonnal és majdnem minden

harc nélkül minden lényeges kérdésben a marxizmus talajára helyezkedett. De amikor a marxizmus minden, csak némileg is egyöntetű, le szemben ellenséges tanítást kiszorított — azok a tendenciák, melyek ezekben a tanokban kifejezést nyertek, más utakat kezdtek maguknak keresni. Megváltoztak a harc formái és kiindulópontjai, de a harc tovább folyt. És a marxizmus létezésének második félszázada (a mi század 90-es éveiben) egy a marxizmussal szemben ellenséges áramlatnak a marxizmuson belüli harcával kezdődött.

Az egykori ortodox marxista Bernstein adott ennek az áramlatnak nevet, amikor a legnagyobb zajt csapva, Marx helyesbítésének, Marx felülvizsgálásának — a revizionizmusnak — legegyöntetűbb kifejezésével lépett fel. Még Oroszországban is, ahol — az ország gazdasági elmaradottsága következtében és a jobbágyrendszer maradványai alatt nyögő parasztlakosság számbeli túlsúlya folytán — a legtovább tartotta magát, a nem-marxista szocializmus még Oroszországban is szemünkláttára világosan revizionizmusba megy át. Szociálnarodnyikjaink az agrárkérdésben is (az egész föld municipalizálásának programja), a program és taktika általános kérdéseiben is, mindinkább Marx tanításának „megkorrigálásával" helyettesítik a régi, a maga módján egyöntetű s a marxizmussal gyökerében ellentétes rendszerük elhaló, sorvadó maradékait.

A marxizmust megelőző szocializmus szét van verve. A harcot most már nem a saját önálló talaján, hanem a marxizmus általános talaján mint revizionizmus folytatja. Vegyük hát szemügyre a revizionizmus gondolattartalmát.

A filozófia terén a revizionizmus a polgári professzori „tudomány" nyomdokában haladt. A professzorok újra „vissza Kanthoz" vezetett — s a revizionizmus az újkantisták után kullogott; a professzorok ismételgették az ezerszer elmondott papi közhelyeket a filozófiai materializmus

ellen — és a revizionisták elnéző mosollyal utánuk mormolták (szóról-szóra a legutolsó Handbuch [kézikönyv] nyomán), hogy a materializmust már rég „megcáfolták"; a professzorok úgy bántak Hegellel, mint „döglött kutyával", s bár maguk is idealizmust hirdettek, csak a hegelinél ezerszerte sekélyesebbet és útszélibbet, megvetően vonogatták vállukat a dialektikán — s a revizionisták utánuk másztak a tudomány filozófiai elposványosításának mocsarába, a „körmönfont" (és forradalmi) dialektikát az „egyszerű" (és nyugalmas) „evolúcióval" helyettesítve; a professzorok ledolgozták a kincstártól húzott fizetésüket, a maguk idealista vagy „kritikai" rendszereit az uralmon levő középkori „filozófiához" (t. i. a teológiához) idomítva — s a revizionisták mellékük szegődtek és azon igyekeztek, hogy a vallást „magánüggyé" nyilvánítsák, nem a modern államnal, hanem az élenjáró osztály pártjával szemben.

Arról, hogy Marx ilyetén „megkorrigálásának" mi a voltaképpeni osztályjelentősége, nem szükséges beszélni — ez kézenfekvő. Csak azt jegyezzük meg, hogy az egyetlen marxista az egész nemzetközi szociáldemokráciában, aki a következetes dialektikus materializmus szempontjából helyes kritikáját adta azoknak a hihetetlen laposságoknak, amiket a revizionisták e téren összefecsegtek, Plechánov volt. Ezt annál nyomatékosabban kell hangsúlyozni, mert mostanában teljesen téves kísérleteket tesznek arra, hogy Plechánov taktikai opportunizmusának bírálata címén, ócska és reakciós filozófiai limlomot csempésszenek be.[1]

---

[1] Lásd Bogdánov, Bazárov stb. könyvét, „Vázlatok a marxizmus filozófiája köréből". Itt nincs helye annak, hogy erre a könyvre részletesen kitérjek s így egyelőre annak kijelentésére kell szorítkoznom, hogy a legközelebbi időben cikksorozatban vagy külön brosúrában fogom kimutatni, hogy *mindaz*, ami a szövegben az újkantista revizionistákról szól, lényegében éppúgy vonatkozik ezekre az „új" neohume-ista és neoberkeley-ista revizionistákra is. (Lenin csakhamar, 1909-ben meg írta „A materializmus és empiriokriticizmus" c. könyvét, amelyben meg-

Áttérve a politikai gazdaságtanra, mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a revizionisták „korrektúrái" ezen a téren sokkal változatosabbak és körülményesebbek voltak; a nagyközönségre „a gazdasági fejlődés új adataival" igyekeztek hatást gyakorolni. Azt mondták, hogy a koncentráció és a kisüzem kiszorítása a nagyüzem által a mezőgazdaságban egyáltalán nem, a kereskedelemben és az iparban pedig rendkívül lassan megy végbe. Azt mondták, hogy a válságok most ritkábbak és enyhébbek lettek, hogy a kartellek és trösztök valószínűleg lehetővé fogják tenni a tőkének azt, hogy a válságokat teljesen kiküszöbölje. Azt mondták, hogy az „összeomlás elmélete", amely szerint a kapitalizmus az összeomlás felé halad, nem állja meg a helyét, mert van tendencia arra, hogy az osztályellentétek letompuljanak és enyhüljenek. Azt mondták végül, hogy Marx értékelméletét nem árthana Böhm-Bawerk alapján helyesbíteni.

Az a harc, melyet e kérdésekben a revizionisták ellen folytattak, a nemzetközi szocializmus elméleti gondolkodásának éppoly termékeny felélénkülését idézte elő, mint húsz évvel előbb Engels vitája Dühringgel. A revizionisták érveit tények és számadatok alapján vették vizsgálat alá. Kimutatták, hogy a revizionisták rendszeresen szépítik a jelenkori kisüzemet. Azt a tényt, hogy a nagyüzem technikai és kereskedelmi tekintetben fölényben van a kisüzemmel szemben nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is, megcáfolhatatlan adatok bizonyítják. De a mezőgazdaságban az árutermelés sokkal kevésbbé fejlett és a mai statisztikusok és közgazdászok rendszerint nem jól értenek ahhoz, hogy kiemeljék a földmüvelésnek azokat a speciális ágait (sőt néha egyes müveleteit), amelyekben a földmüvelés fokozódó

---

semmisítő kritikának veti alá Bogdánovot és a többi revizionistát, valamint filozófiai tanítómestereiket, Avenariust és Machot. Magyar kiadása: Szikra 1948. — *Szerk.*)

bekapcsolódása a világgazdaság *csereforgalmába* kifejezésre jut. A kisüzem a naturális gazdaság roncsain csak a táplálkozás végtelen rosszabbításával, krónikus éhezéssel, a munkanap meghosszabbításával, a jószág minőségének és gondozásának rosszabbításával, szóval ugyanazokkal az eszközökkel tartja fenn magát, mint amelyekkel a kézi kisipar is fenntartotta magát a kapitalista manufaktúrával szemben. A technika és a tudomány minden előre tett lépése kikerülhetetlenül és könyörtelenül aláássa a tőkés társadalomban a kisüzem alatt a talajt, s a szocialista közgazdaság feladata, hogy ezt a folyamatot — minden, gyakran bonyolult és összekuszált formájában — megvizsgálja, hogy bebizonyítsa a kistermelőnek, hogy a kapitalizmus alatt fenn-maradnia lehetetlen, hogy a kapitalizmus alatt a parasztgazdaságnak nincs kivezető útja, hogy a parasztnak át kell térnie a proletár álláspontjára. A revizionisták ebben a kérdésben tudományos tekintetben azt a hibát követték el, hogy egyoldalúan kiragadott tényeket felületes módon általánosítottak, nem véve figyelembe összefüggésüket a kapitalizmus egész rendszerével — politikai tekintetben pedig abban állt hibájuk, hogy a parasztot, akarva, nem akarva, a birtokos (vagyis a burzsoázia) álláspontjára hívták vagy terelték, ahelyett, hogy a forradalmi proletár álláspontjára terelték volna.

A válságok és a kapitalizmus összeomlásának elmélete tekintetében még rosszabbul állt a revizionizmus szénája. Csak igen rövid ideig és csak egészen rövidlátó emberek gondolhattak arra, hogy néhány évi ipari fellendülés és virágzás hatása alatt megmásítsák a marxi elmélet alapjait. Hogy a válságok kora még nem járt le, azt igen hamar megmutatta a revizionistáknak a valóság: a fellendülést válság követte. Az egyes válságok formái, sorrendje, képe megváltozott, de a válságok megmaradtak mint a tőkés rend kikerülhetetlen alkotórészei. A kartellek és trösztök, amel-

lett, hogy a termelést egyesítették, ugyanakkor, mindenki szemeláttára, növelték a termelés anarchiáját, a proletariátus megélhetésének bizonytalanságát s a tőke nyomását, és így soha nem látott mértékben kiélezték az osztályellentéteket. Hogy a kapitalizmus az összeomlás felé halad — mind egyes politikai és gazdasági válságok, mind a tőkés rend teljes összeroppanása értelmében —, ezt különösen szemléltetően és különösen széles méretekben éppen a legújabb óriási trösztök mutatták meg. A nemrégiben Amerikában lejátszódott pénzügyi válság, a munkanélküliség rettenetes fokozódása egész Európában, nem is szólva a közeledő ipari válságról, amelyre már sok jel mutat — mindez odavezetett, hogy a revizionisták iménti „elméleteit" már mindenki — úgylátszik, sok revizionista is — elfelejtette. Nem szabad azonban elfelejteni azokat a tanulságokat, amelyeket ez az intellektuel ingatagság a munkásosztálynak nyujtott.

Az értékelméletről csak annyit kell mondanunk, hogy a revizionisták ezen a téren, Böhm-Bawerk nyomán kigondolt rendkívül homályos célzásokon és sóhajokon kívül, éppenséggel semmit sem nyujtottak s ezért semmiféle nyomot sem hagytak maguk után a tudományos gondolkodás fejlődése terén.

A politika terén a revizionizmus megkísérelte a marxizmusnak valóban alapját — tudniillik az osztályharcról szóló tant — revideálni. A politikai szabadság, a demokrácia, az általános választójog megfosztja az osztályharcot talajától — mondották nekünk — és meghazudtolja a „Kommunista kiáltvány" régi tételét: a munkásoknak nincs hazájuk. Ahol demokrácia van, ott, mert a „többség akarata" uralkodik, nem szabad, úgymond, sem az államot úgy tekinteni, mint az osztályuralom szervét, sem arról lemondani, hogy a reakciósok ellen a haladó, szociálreformista burzsoáziával szövetségre lépjünk.

Tagadhatatlan, hogy a revizionistáknak ezek az ellenvetései összességükben a nézetek eléggé egyöntetű rendszerét adják — tudniillik a régóta ismeretes liberális-burzsoá nézetek rendszerét. A liberálisok mindig hangoztatták, hogy a polgári parlamentarizmus megszünteti az osztályokat és az osztályokra tagozódást, ha egyszer minden polgárnak, különbség nélkül, szavazati joga van, joga arra, hogy az államügyekben résztvegyen. Európa egész története a XIX. század második felében, az orosz forradalom egész története a XX. század elején szemmelláthatóan bizonyítja, hogy mennyire képtelenek az effajta nézetek. A gazdasági különbségek a „demokratikus" kapitalizmus szabadsága mellett nem gyengülnek, hanem fokozódnak és kiéleződnek. A parlamentarizmus nem kiküszöböli, hanem leleplezi a legdemokratább polgári köztársaságok lényegét, megmutatja, hogy azok az osztályelnyomás szervei. A parlamentarizmus azzal, hogy a népesség sokkal szélesebb tömegeinek felvilágosítását és szervezését segíti elő, mint amilyenek addig a politikai eseményekben tevékenyen résztvettek, nem a válságok és politikai forradalmak kiküszöbölését készíti elő, hanem a polgárháború legmagasabb fokú kiéleződését a forradalmak idején. A párizsi események 1871 tavaszán, az orosz események 1905 telén a világosnál is világosabban megmutatták, hogy ez a kiéleződés mily elkerülhetetlenül közeledik. A francia burzsóázia pillanatig sem habozott megegyezést kötni az egész nemzet ellenségével, a hazáját pusztító idegen katonasággal, csakhogy leverhesse a proletármozgalmat. Aki nem érti meg a parlamentarizmus és a polgári demokrácia kikerülhetetlen belső dialektikáját, amely odavezet, hogy még élesebb tömegerőszakkal döntik el a vitákat, mint régebben — az sohasem lesz képes arra, hogy ennek a parlamentarizmusnak az alapján olyan elvileg következetes propagandát és agitációt folytasson, amely valóban előkészíti a munkástömegeket arra, hogy győzel

mesen vegyenek részt az ilyen „vitákban". Azok a tapasztalatok, melyeket Nyugaton a szociál-reformista liberalizmussal, az orosz forradalomban a liberális reformistákkal (a kadetokkal) kötött szövetségek, egyezmények, blokkok nyujtottak, meggyözően megmutatták, hogy ezek az egyezmények csak tompítják a tömegek öntudatát és nem erösítik, hanem gyengítik harcuk igazi jelentöségét, mert a harcolókat olyan elemekkel kötik össze, melyek a legkevésbbé harcképesek, a legnagyobb mértékben ingadozók és árulók. A francia millerandizmus[1] — a revizionista politikai taktika széles, valóban nemzeti méretekben való alkalmazásának ez a legnagyobbstílü példája — a revizionizmusnak olyan gyakorlati értékelését adta, amelyet a világ proletariátusa sohasem fog elfelejteni.

A revizionizmus gazdasági és politikai tendenciáinak kiegészítője volt a revizionizmus állásfoglalása a szocialista mozgalom végcéljához. „A végcél — semmi, a mozgalom — minden", Bernsteinnek ez a szállóigéje jobban fejezi ki a revizionizmus lényegét, mint sok hosszú lére eresztett magyarázat. Esetről-esetre történö állásfoglalás, alkalmazkodás a napi eseményekhez, az apró-cseprö politikai változásokhoz, a proletariátus alapvetö érdekeinek, az egész tökés társadalom, az egész tökés fejlödés alapvetö vonásainak elfeledése, ezeknek az alapvetö érdekeknek feláldozása pillanatnyi valóságos vagy képzelt elönyök kedvéért — ez a revizionista politika. És e politika lényegéböl magából világosan következik, hogy e politika végtelenül sokféle formát ölthet, s hogy minden valamelyest „új" kérdés, az események minden valamelyest váratlan vagy elöre nem látott fordulata, még ha ez a fordulat csak elenyészö mértékben s

[1] — opportunista irányzat, melyet a francia szociálreformista Millerand-ról neveztek igy, aki 1899-ben belépett Waldeck-Rousseau reakciós polgári kormányába és ott együttmüködött a Párizsi Kommün hóhérával, Gallifet tábornokkal. — *Szerk.*

csak a legrövidebb időre változtatja is meg a fejlődés alapvonalát — mindenkor és elkerülhetetlenül a revizionizmus ilyen vagy olyan válfaját fogja kiváltani.

A revizionizmus elkerülhetetlenségét a modern társadalomba lenyúló osztálygyökerei szabják meg. A revizionizmus nemzetközi jelenség. Egyetlen, csak némiképpen is beavatott és gondolkodó szocialistának sem lehet a legkisebb kétsége sem abban, hogy az ortodox marxisták és bernsteinisták viszonya Németországban, a guesdeisták és juarèsisták (most különösen a brousseisták) viszonya Franciaországban, a Szociáldemokrata Föderáció és a Független Munkáspárt viszonya Angliában, Brouckère és Vandervelde viszonya Belgiumban, az integralisták és reformisták viszonya Olaszországban, a bolsevikok és mensevikek viszonya Oroszországban — alapjában véve mindenütt ugyanegyfajta viszony, ez országok jelenlegi állapotára jellemző nemzeti feltételek és történelmi mozzanatok óriási sokfélesége ellenére. A jelenlegi nemzetközi szocializmuson belül a világ különböző országaiban lényegében már ma *egy* vonalon megy végbe a „megoszlás", ami azt bizonyítja, hogy milyen hatalmas lépést tett előre a mozgalom a 30—40 évvel ezelőtti helyzettel szemben, amikor a különböző országokban nem egyfajta tendenciák harcoltak az egységes nemzetközi szocializmuson belül. Az a „baloldali revizionizmus", amely most a latin országokban a „forradalmi szindikalizmus" köpenyét ölti magára, szintén hozzáidomul a marxizmushoz, amikor „korrigálja" azt: Labriola Olaszországban, Lagardelle Franciaországban lépten-nyomon a félreértett Marxtól a helyesen értendő Marxhoz fellebbeznek.

Ehelyütt nem térhetünk ki arra, hogy *ennek* a revizionizmusnak eszmei tartalmát elemezzük. Ez a revizionizmus még távolról sem bontakozott ki annyira, mint az opportunista revizionizmus, nem öltött nemzetközi méreteket, nem volt még egyetlen nagyobb gyakorlati összecsapása sem,

akár csak egyetlen ország szocialista pártjával is. Ezért arra a „jobboldali revizionizmusra" szorítkozunk, amelyet fent vázoltunk.

Miben rejlik ennek a revizionizmusnak elkerülhetetlensége a tőkés társadalomban? Miért mélyebben fekvő ez a revizionizmus azoknál a különbségeknél, melyek a kapitalizmus nemzeti sajátosságai és fejlődési fokai között vannak? Azért, mert a proletariátus mellett minden kapitalista országban ott vannak a kispolgárok, a kistulajdonosok széles rétegei. A kapitalizmus a kisüzemből született és abból folyvást újra meg újra születik. A kapitalizmus elkerülhetetlenül újra meg újra életre hív egész sor „középréteget" (a gyár függelékei, otthonmunka, kismühelyek az egész országban szétszórva, a nagyipar — például a kerékpár- és automobilipar — követelményei szerint). Ezeket az új kistermelőket a kapitalizmus éppoly elkerülhetetlenül ismét kidobálja a proletariátus soraiba. Egészen természetes, hogy a kispolgári világnézet újra meg újra felüti a fejét a széles munkáspártok soraiban. Egészen természetes, hogy ennek így kell lenni, s mindig így is lesz, egészen a proletárforradalom sorsfordulatáig, mert mélységes tévedés volna azt hinni, hogy a lakosság többségének „teljes" proletarizálódása szükséges ennek a forradalomnak a megvalósíthatóságához. Azt, amit most gyakran csak eszmei téren élünk át: a vitákat Marx elméleti helyesbítése körül — azt, ami ma gyakorlatilag csak a munkásmozgalom egyes részletkérdéseivel kapcsolatban merül fel, mint taktikai nézeteltérések a revizionistákkal s mint szakadások ezen az alapon — azt a munkásosztálynak kétségkívül sokkal nagyobb méretekben kell még átélnie, amikor a proletárforradalom minden vitás kérdést kiélez, minden nézeteltérést azokra a kérdésekre összpontosít, amelyek a legközvetlenebb jelentőségüek a tömegek magatartásának meghatározása tekintetében, amikor majd arra kényszerít, hogy a harc hevében

különböztessük meg a barátot az ellenségtől, hogy a rossz szövetségeseket elüzzük magunktól, hogy az ellenségre döntő csapást mérjünk.

A forradalmi marxizmus eszmei harca a revizionizmus ellen a XIX. század végén csak bevezetője a proletariátus nagy forradalmi harcainak. A proletariátus a nyárspolgárok minden ingadozása és gyengesége ellenére halad előre, ügye végső győzelme felé.

A megírás ideje: 1908 április.

MARX KÁROLY TANÍTÁSÁNAK TÖRTÉNELMI SORSFORDULATAI

Marx tanításában a legfontosabb az, hogy felderítette a proletariátusnak, mint a szocialista társadalom megteremtőjének, világtörténelmi szerepét. Igazolta-e az egész világ eseményeinek menete ezt a tanítást azután, hogy Marx kifejtette?

Marx először 1844-ben lépett fel vele. Marx és Engels „Kommunista kiáltvány"-a, mely 1848-ban jelent meg, e tannak már egyöntetű, rendszeres, mindmáig legjobb kifejtését tartalmazza. Ettől az időtől számítva, a világtörténelem nyilvánvalóan három főszakaszra oszlik: 1. az 1848-as forradalomtól a Párizsi Komműnig (1871); 2. a Párizsi Komműntől az orosz forradalomig (1905); 3. az orosz forradalom óta eltelt idő.

Vessünk egy pillantást Marx tanításának sorsára e három szakasz mindegyikében.

I

Az első időszakasz elején Marx tanítása korántsem uralkodik. Csak egyike a szocializmus rendkívül nagyszámú frakcióinak vagy áramlatainak. Túlsúlyban a szocializmusnak olyan formái vannak, amelyek alapjukban véve az orosz narodnyik irányzattal rokonok: nem értik

meg, hogy a történelem mozgásának anyagi alapja van; képtelenek arra, hogy a kapitalista társadalom minden egyes osztályának szerepét és jelentőségét megállapítsák; a demokratikus átalakulások burzsoá lényegét mindenféle állítólagos szocialista frázissal — a „népről", az „igazságról", a „jogról" stb. — leplezik.

Az 1848-as forradalom halálos csapást mér a Marx *előtti* szocializmusnak mindezekre a zajos, tarka, rikító formáira. A forradalom a társadalom különböző osztályait minden országban *cselekvésükben* mutatja be. Amikor a köztársasági burzsoázia az 1848 júniusi napokban halomra löveti a munkásokat Párizsban, ez végérvényesen megmutatja, hogy természeténél fogva egyedül a proletariátus szocialista. A liberális burzsoázia ennek az osztálynak az önállóságától százszor jobban retteg, mint akármiféle reakciótól. A gyáva liberalizmus hasoncsúszik a reakció előtt. A parasztság beéri a feudalizmus maradványainak kiküszöbölésével s a rend pártjára áll, csak nagyritkán ingadozva *a munkásdemokrácia és a burzsoá liberalizmus között.* Minden tanítás, mely osztályok fölött álló szocializmust és osztályok fölött álló politikát hirdet, üres badarságnak bizonyul.

A Párizsi Kommün (1871) befejezi a polgári átalakulásoknak ezt a fejlődését: csak a proletariátus hősiességének köszönhetni megszilárdulását a köztársaság, vagyis az államszervezetnek az a formája, amelyben az osztályviszonyok a legkevésbbé burkolt formában jelennek meg.

Valamennyi többi európai országban is a fejlődés, bár bonyolultabb és kevésbbé befejezett, ugyanilyen kialakult polgári társadalomhoz vezet. Az első időszak (1848—1871), a viharok és forradalmak időszakának vége felé, a Marx előtti szocializmus *haldoklik.* Megszületnek az önálló *proletár* pártok: az első Internacionale (1864—1872) és a német szociáldemokrácia.

II

A második időszakot (1872—1904) az elsőtől „békés" jellege, a forradalmak hiánya különbözteti meg. A Nyugat végzett a polgári forradalmakkal. A Kelet még nem érett meg rájuk.

A Nyugat a jövendő átalakulások korszaka „békés" előkészítésének szakaszába lép. Mindenütt alapjukban proletár szocialista pártok alakulnak ki, amelyek megtanulják, hogyan kell a polgári parlamentarizmust kihasználni, saját napi sajtójukat, felvilágosító intézményeiket, szakszervezeteiket, szövetkezeteiket megteremteni. Marx tanítása teljes győzelmet arat és — *szélesen terjed.* Lassan, de szakadatlanul halad előre a proletariátus erőinek kiválasztása, összegyűjtése, a proletariátus előkészítése az eljövendő harcokra.

A történelem dialektikája olyan, hogy a marxizmus elméleti győzelme arra kényszeríti az ellenségeit, hogy marxista *lepelbe burkolódzzanak.* A bensőleg megrothadt liberalizmus új életre próbál kelni a szocialista *opportunizmus* formájában. A nagy harcokra való erőgyüjtés korát úgy értelmezik, hogy az lemondás e harcokról. A rabszolgák helyzetének a bérrabság ellen folyó harc érdekében való javítását oly értelemben magyarázzák, hogy ezzel a rabszolgák egy pár garasért lemondanak szabadságra való jogukról. Gyáván „társadalmi békét" (vagyis a rabszolgasággal való megbékélést), osztályharcról való lemondást stb. prédikálnak. A parlamentek szocialista tagjai, a munkásmozgalom mindenféle hivatalnokai és a „rokonszenvező" értelmiség körében nagyon sok hívük van.

III

Az opportunisták még teleszájjal magasztalták a „társadalmi békét" s hirdették, hogy a viharok a „demokráciában" nem szükségszerűek, amikor a leghevesebb világviha-

rok új forrása nyílt meg Ázsiában. Az orosz forradalmat nyomon követte a török, a perzsa, a kínai forradalom. Ma éppen a viharok és Európára való „visszahatásuk" korában élünk. Bármi lesz is a sorsa a nagy kínai köztársaságnak, amelyre most különféle „civilizált" hiénák fenik fogukat — a világnak semmiféle ereje sem fogja Ázsiában a régi jobbágyrendszert visszaállítani, nem söpri el a föld színéről a néptömegek hősies demokratizmusát az ázsiai és félázsiai országokban.

Egyeseket, akik nem vették figyelembe a tömegharc elökészítésének és fejlödésének feltételeit, kétségbeesésbe és anarchizmusba sodort a kapitalizmus elleni döntö harc folytonos, hosszú évekre való kitolódása Európában. Most látjuk, hogy mennyire rövidlátó és kishitü az anarchista kétségbeesés.

Nem kétségbeesést, hanem bátorítást kell meríteni abból a tényből, hogy a nyolcszázmilliós Ázsia bekapcsolódott a harcba, mely ugyanazokért az európai ideálokért folyik.

Az ázsiai forradalmak megmutatták nekünk, hogy a liberalizmus ott éppoly jellemtelen és aljas, hogy a demokratikus tömegek önállósága ott éppoly rendkívüli jelentöségü, megmutatták a proletariátus éppoly éles elhatárolódását mindenféle burzsoáziától. Aki az Európában és Ázsiában szerzett tapasztalatok után osztályok *fölött* álló politikáról és osztályok *fölött* álló szocializmusról beszél, azt érdemes egyszerüen ketrecbe zárni és úgy mutogatni, mint valami ausztráliai kengurút.

Ázsia után kezdett megmozdulni — csak nem ázsiai módon — Európa is. Az 1872—1904-es évek „békés" időszaka visszavonhatatlanul elmúlt. A drágaság és a trösztök nyomása a gazdasági harc hallatlan kiélesedését idézi elö, amely mozgásba hozta még a liberalizmustól leginkább megfertözött angol munkásokat is. Szemünk láttára érik a politikai válság még Európa „legsziklaszilárdabb" burzsoá-

junker országában, Németországban is. Az eszeveszett fegyverkezés és az imperializmus politikája a modern Európában olyan „társadalmi békét" teremt, amely leginkább a löporos hordóra hasonlít. Viszont *valamennyi* polgári párt bomlása és a proletariátus érlelödése feltartóztathatatlanul halad elöre.

Mióta a marxizmus a színtérre lépett, a világtörténelem három nagy korszakának mindegyike a marxizmus számára újabb bizonyítékokat, újabb diadalokat hozott. De a marxizmusnak, mint a proletariátus tanításának még nagyobb diadalát hozza majd meg a közelgö történelmi korszak.

A megírás ideje: 1913 március.

TARTALOM

Oldal

Beszéd Marx és Engels emlékművének leleplezésekor 1918 november 7-én 5

Marx Károly (1914 július—november)

Élete 7

Marx tanítása 13

A filozófiai materializmus 13

A dialektika.. 17

A történelem materialista felfogása 20

Az osztályharc 23

Marx gazdasági tanai 26

Az érték 27

Az értéktöbblet 29

A tőke 29. Állandó és változó tőke 30. Az értéktöbblet rátája 31. Abszolút és viszonylagos értéktöbblet 31. Tőkefelhalmozás 32. A tőkés felhalmozás történelmi tendenciája 33. A társadalmi tőke újratermelése 34. Profit és profitráta 35 Földjáradék 36. Differenciális földjáradék 36. Abszolút földjáradék 37. A kapitalizmus kifejlődése a mezőgazdaságban 38.

A szocializmus 43

A proletár osztályharc taktikája 48

Engels Frigyes (1895).. 55

A marxizmus három forrása és három alkotórésze (1913 március) 66

Marxizmus és revizionizmus (1908 április) 73

Marx Károly tanításának történelmi sorsfordulatai (1913 március) 85

JAVITANDÓ

7. old. jegyzetben al. 7. sor bibibliográfiából *helyett:* bibliográfiából
9. old. al. 8. sor füzet *helyett:* füzete
12. old. al. 13. sor I. Internacinále *helyett:* I. Internacionále
14. old. al. 2. sor anyagi *helyett:* anyag
20. old. 8. sor oladalait *helyett:* oldalait
32. old. al. 5. sor gazdaság *helyett:* gazdagság

Az elméleti színvonal emeléséért!

A MARXIZMUS-LENINIZMUS KIS KÖNYVTÁRA

Minden kötete a marxi-lenini elmélet egy-egy főkérdésével ismerteti meg az olvasót

1.	*Lenin:*	Marx Károly és Engels Frigyes	Ft 2·—
2.	*Engels:*	A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig	„ 2·—
3.	*Engels:*	Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása	„ 2·—
4.	*Marx:*	Bérmunka és tőke	„ 2·—
5.	*Marx:*	Bér, ár és haszon	„ 2·—
6.	*Marx-Engels:*	A történelmi materializmusról	„ 2·—
7-8.	*Marx-Engels:*	A kommunista kiáltvány	„ 4·—
9.	*Plechánov:*	A materialista történelemfelfogásról	„ 2·—
10-11.	*Lenin:*	Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?	„ 4·—
12.	*Plechánov:*	A személyiség történelmi szerepének kérdéséhez	„ 2·—
13.	*Engels:*	A szakszervezetekről	„ 2·—
14-15.	*Lenin:*	A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban	„ 4·—
16-17.	*Sztálin:*	A leninizmus alapjai	„ 4·—
18.	*Sztálin:*	A dialektikus és a történelmi materializmusról	„ 2·—
19-20.	*Lenin:*	„Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége	„ 4·—
21-23.	*Marx:*	Osztályharcok Franciaországban 1848-1850-ig	„ 6·—
24-25.	*Lenin:*	Állam és forradalom	„ 4·—
26-27.	*Lenin:*	Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka	„ 4·—
28-29.	*Lenin:*	A proletárforradalom és a renegát Kautsky	„ 4·—
30-32.	*Lenin:*	Mi a teendő?	„ 6·—
33-35.	*Lenin:*	Egy lépés előre, két lépés hátra	„ 6·—
36.	*Sztálin:*	Leninről	„ 2·—
37.	*Sztálin:*	Marxizmus és nemzeti kérdés	„ 2·—
38.	*Lenin:*	A nemzetek önrendelkezési jogáról	„ 2·—
39.	*Sztálin:*	A leninizmus kérdéseihez	„ 2·—
40-41.	*Marx:*	Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája	„ 4·—
	Engels:	A család, a magántulajdon és az állam eredete	s. a.
	Lenin:	Az irodalomról (kb. 15 ív)	s. a.
	Engels:	A német parasztháború (kb. 12 ív)	s. a.
	Marx:	A polgárháború Franciaországban (kb. 10 ív)	s. a.
	Marx-Engels:	Művészet—irodalom (kb. 16 ív)	s. a.

SZIKRA KIADÁS